

L'execució de les penes privatives de llibertat. Principis penintenciaris i establiments

Josep M. Tamarit Sumalla
Francesc Sapena Grau

PID_00184508

Els textos i imatges publicats en aquesta obra estan subjectes –llevat que s'indiqui el contrari– a una llicència de Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada (BY-NC-ND) v.3.0 Espanya de Creative Commons. Podeu copiar-los, distribuir-los i transmetre'ls públicament sempre que en citeu l'autor i la font (FUOC. Fundació per a la Universitat Oberta de Catalunya), no en feu un ús comercial i no en feu obra derivada. La llicència completa es pot consultar a <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/legalcode.ca>

Índex

Introducció	5
Objectius	6
1. Evolució històrica de la pena privativa de llibertat	7
2. Evolució dels sistemes de compliment	11
3. Regles mínimes per al tractament dels reclusos	15
4. Les regles penitenciàries europees	18
5. El sistema previst en la Llei orgànica general penitenciària ..	20
6. El principi de resocialització i la seva consagració en l'article 25.2 de la Constitució	22
6.1. Finalitat de les institucions penitenciàries	22
6.2. L'article 1 de la Llei orgànica general penitenciària	24
7. La relació juridicopenitenciària	27
7.1. Naixement de la relació d'execució	27
7.2. Suspensió de l'execució d'una pena	28
7.3. Modificació de la relació d'execució	29
7.4. La llibertat condicional	30
7.5. Extinció de la relació juridicopenitenciària	30
7.6. Contingut de la relació d'execució	32
7.6.1. Òrgans d'execució	32
7.6.2. El condemnat: subjecte passiu i subjecte actiu	34
7.6.3. Drets i deures de l'intern	35
7.6.4. La relació de subjecció especial	39
8. Els establiments peninteciaris	44
8.1. L'inici de la reforma de les presons	44
8.2. Tipologia dels centres	45
8.2.1. Separació	45
8.2.2. Les classes d'establiments	45
8.2.3. Els establiments penitenciaris de preventius	47
8.2.4. Els establiments penitenciaris de compliment	48
8.2.5. Els establiments o departaments per a joves	53
8.2.6. Els establiments per a dones	55
8.3. Administració penitenciarària	59

8.3.1. Institucions competents i òrgans generals	59
8.3.2. L'administració dels centres penitenciaris	61
Resum	69
Exercicis d'autoavaluació	71
Solucionari	73
Glossari	74
Bibliografia	75

Introducció

En aquest mòdul abordem l'estudi dels continguts fonamentals de l'execució de les penes privatives de llibertat, partint d'una revisió del procés d'evolució històrica de la pena de presó i dels sistemes de compliment. D'aquesta manera l'estudiant podrà tenir una visió que li permeti comprendre el sentit de l'actual sistema de compliment adoptat a Espanya en la Llei orgànica general penitenciària, hereu en bona part de l'anterior sistema progressiu però estructurat sobre les idees d'individualització, resocialització i tractament penitenciari. En general, els sistemes penitenciaris actuals es troben influïts per un important desplegament d'estàndards normatius en l'àmbit internacional, bàsicament mitjançant les regles mínimes per al tractament dels reclusos elaborades en el si de les Nacions Unides l'any 1955 i de les regles penitenciàries europees de 2006. D'acord amb aquesta evolució, l'execució de la pena de presó ha passat a tenir com a pilars fonamentals la legalitat, la intensificació de la intervenció i el control judicial i el respecte per als drets dels interns en els centres penitenciaris, sota el principi que continuen formant part de la societat a la qual s'hauran de reintegrar plenament després de complir la pena i per tant conserven els drets no afectats per la condemna.

En el mòdul s'estudiarà l'estatut jurídic del reclus, els continguts de la relació jurídica penitenciària i els establiments penitenciaris, dels quals presentarem les seves diverses tipologies d'acord amb la classificació establerta en la legislació penitenciària. El coneixement de les classes d'establiments i dels òrgans de l'Administració penitenciària de caràcter general i dels propis dels centres penitenciaris permetrà disposar d'un marc de referència necessari per a poder conèixer en els mòduls successius els continguts del règim i el tractament penitenciari.

Objectius

Els objectius que es prevé assolir en aquest mòdul són els següents:

- 1.** Conèixer els diversos sistemes penitenciaris i comprendre el seu context històric, social i jurídic.
- 2.** Conèixer els continguts de les normes internacionals en matèria penitenciària.
- 3.** Comprendre el sistema de compliment de les penes de presó a la legislació penitenciària espanyola i els fonaments per a poder analitzar els diversos aspectes relatius al règim i tractament penitenciaris.
- 4.** Conèixer els elements que integren l'estatut jurídic del reclús i la relació jurídica penitenciària.
- 5.** Conèixer la normativa espanyola sobre establiments penitenciaris i les diverses classes de centres.

1. Evolució històrica de la pena privativa de llibertat

Una aproximació a la presó des del punt de vista sociològic ens duria a definir-la com una institució total, segons la coneguda expressió de Goffman ("Internados", 1961).

La persona que ingressa en la institució és sotmesa a una situació en la qual els aspectes bàsics de la vida estan regulats des de fora, amb una limitació dràstica de la capacitat individual d'organitzar-se l'espai vital propi.

No és aquest el lloc adequat per a desenvolupar aquestes qüestions. Més interès, però, pot tenir una referència breu al procés històric d'aparició i consolidació de la institució.

La posició central que ocupa la **pena de privació de llibertat** en la major part de sistemes penals contemporanis no ha estat constant al llarg de la història:

1) Durant molts segles la presó només havia servit per a custodiar els subjectes que esperaven ser jutjats o sotmesos a tortura.

2) Durant els segles XVI i XVII, com a conseqüència dels moviments migratoris cap a les ciutats i l'aparició de bosses de població marginal i ociosa que sovint plantejava problemes d'ordre públic, van sorgir iniciatives, que alguns han vist com els antecedents de la pena de privació de llibertat, consistents a internar aquestes persones.

Aquest és el cas de les denominades **cases de treball**, pròpies de països amb un desenvolupament incipient del capitalisme i influïts per la Reforma protestant que imposaven a individus refractaris al treball una disciplina adequada a la nova moral religiosa i que, a més, eren d'utilitat per a les necessitats del sistema de producció emergent.

A més de la creació de nous hàbits, aquesta iniciativa, estesa particularment a Holanda, era una manera barata d'obtenir beneficis ingents i de regular el mercat de treball.

Les **penes corporals** i de caràcter infamant eren les més habituals i el procés penal tenia com a eina principal el turment. Una de les imatges que poden caracteritzar els sistemes penals de l'Antic Règim és l'ocultació del procés (inquisitorial i secret) i l'exteriorització de l'execució, convertida en espectacle punitiu per a la població.

D'altra banda, el que avui pot sorprendre no és solament la duresa i la crueltat del sistema, sinó també l'arbitrarietat. L'aplicació de mutilacions, esquarteraments i turments de tota mena convivia amb l'existència d'importants bosses d'il·legalitats sense resposta i amb un ús immoderat del dret de gràcia.

En realitat, en la crítica il·lustrada al dret i les pràctiques penals vigents apareix clarament la doble preocupació per a obtenir, apel·lant a la racionalitat, un sistema més civilitzat i més operatiu.

3) Si la major part del segle XVIII encara va estar dominada pels antics mètodes, l'obra dels il·luministes i les transformacions polítiques i socioeconòmiques produïdes cap al final del segle van implicar un gir radical en els sistemes penals.

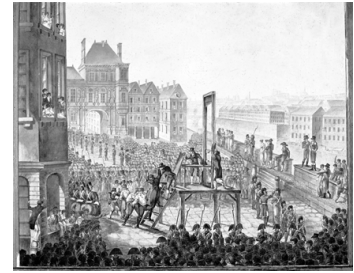
De manera paral·lela a les modificacions de caràcter processal tendents a la supressió de les velles pràctiques inquisitorials i secretes, l'execució va assolir una austeritat i una sobrietat que fins aleshores eren desconegudes, i va arribar a ser la part oculta del sistema. La presó destaca com la columna vertebral del nou règim punitiu. Fins i tot el que queda de les antigues penes, essencialment la pena de mort, s'executa d'amagat en alguna dependència penitenciària.

La vertebració del **nou sistema punitiu** a l'entorn de la privació de llibertat obeeix a la confluència de diversos factors:

a) Es correspon amb el caràcter preeminent assolit pel valor de la **llibertat individual** (a diferència d'altres èpoques en les quals el delinqüent era esclau o es trobava en una situació de servitud personal o semiesclavitud).

b) Coincideix amb tres fets d'una extraordinària importància:

- La construcció d'un sistema públic capaç d'assumir l'organització d'unes **institucions penitenciàries permanents**.
- La **consolidació del dret penal** com a dret de caràcter eminentment públic¹.
- El desenvolupament d'altres institucions caracteritzades per la submissió de l'individu a un sistema de control social total.

Les execucions dictades pels tribunals es duïen a terme públicament i hi participava un gran nombre de persones.
Execució a França, al final del segle XVIII

La cadira elèctrica és un dels sistemes utilitzats als Estats Units per a aplicar la pena de mort.

⁽¹⁾ Desapareixen la major part dels elements privats en la reacció al delictes.

c) Respon a l'**ideal racionalista de proporció i precisió**, en la mesura que permet ajustar la quantitat de pena a la gravetat del delictes.

d) És **funcional** d'acord amb les necessitats del nou sistema econòmic capitalista, ateses les possibilitats que ofereix d'educar una classe social necessària com a mà d'obra.

e) S'ajusta als nous ideals de **disciplina i de distribució de l'espai i del temps**.

f) L'**empresonament** permet fer efectiu l'ideal cristià del penediment del culpable.

A partir de les aportacions de **M. Foucault** (1988) es percep que la substitució del suplici per la pena privativa de llibertat no és solament un avenç humanitari. També suposa una nova economia del càstig, caracteritzada per una interiorització i espiritualització del control. Es pot parlar d'un canvi d'estratègia, de la creació d'una objectivitat i d'un nou discurs que legitimi l'exercici del poder i ofereixi proves d'efectivitat del sistema.

Lectures complementàries

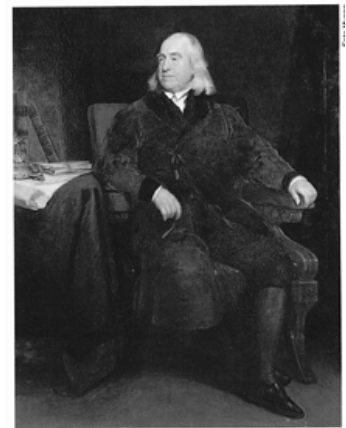
Vegeu una anàlisi de la transformació del sistema punitiu a: **M. Foucault** (1988). *Vigilar y castigar*. Madrid: Siglo XXI. Una revisió crítica de les tesis de Foucault i de les teories economicistes la podeu trobar a: **C. García Valdés** (1985). *Teoría de la pena*. Madrid: Tecnos.

Foucault ha posat de manifest com al segle XVIII les execucions públiques havien començat a plantejar problemes d'ordre públic provocats per les reaccions emocionals espontànies de compassió cap a la persona condemnada o d'indignació contra el botxí.

Les paraules següents de **Bentham** es poden considerar per si mateixes prou indicatives:

"Aquestes execucions sanguinàries i les narracions horroroses que es divulguen són el veritable principi d'aquesta sorda antipatia que es forma contra les lleis i els seus ministres; antipatia que tendeix a la multiplicació dels crims i afavoreix la impunitat dels culpables."

J. Bentham. A: P. Fraile (1987). *Un espacio para castigar* (pàg. 49). Barcelona: Serbal

Jeremy Bentham (1748-1832)

Avui es parla de la **crisi de la presó**. Tanmateix, es pot constatar que, tot i tenir pocs defensors, és una institució sòlida, que resulta gairebé impensable eradicar del nostre horitzó. Les alternatives a la presó aspiren a limitar, substituir o moderar l'aplicació de la pena privativa de llibertat, però no pas a eliminar-la completament de l'escenari punitiu.

Més enllà de les dificultats amb què, en el cas de les formes de criminalitat violenta més greus, es trobarien les fórmules d'intervenció més suaus a l'hora de satisfer la finalitat del sistema penal –tant des de la perspectiva de la prevenció general o especial com des de la d'impedir reaccions d'autotutela salvatge–, recórrer a la privació de llibertat sembla difícil d'evitar en qualsevol cas quan hagin fracassat les alternatives o els substitutius.

A partir d'aquesta constatació, la política criminal ha de proclamar com a principi inspirador d'una revisió del sistema de penes la concepció de la privació de llibertat com *ultima ratio* nivell del sistema sancionador.

**Jeremy Bentham
(1748-1832)**

Filòsof i reformador anglès, nascut a Londres. Graduat a Oxford als 15 anys, estudià lleis mogut per l'interès per la reforma legislativa. En aquest sentit, les principals aportacions de Bentham es troben en la seva obra sobre l'administració de justícia, *Principles of Morals and Legislation* (1789), en la qual, com molts altres pensadors del seu temps, va mostrar la influència dels mètodes analítics i experimentals de les ciències físiques.

2. Evolució dels sistemes de compliment

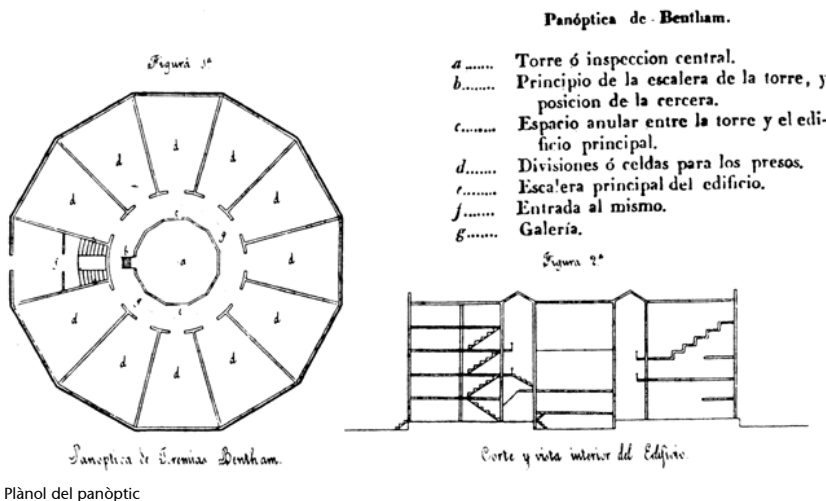
En l'obra dels pensadors i reformadors del segle XVIII no va manca una preocupació per l'organització de les presons. No podem deixar d'esmentar **Beccaria**, que, des d'un plantejament essencialment utilitarista, va fer veure a molts dels seus contemporanis que el rigor de les penes no tenia cap utilitat si no anava acompanyat de la certesa que aquestes es complien efectivament.

Per la seva aportació als aspectes ja més estrictament penitenciaris, la figura més destacada va ser **Howard**, contemporani del marquès italià, que en el seu famós informe *The state of the prisons in England and Wales* (1777) va posar de manifest les múltiples deficiències observades durant les seves visites a centres penitenciaris del seu país. Aquest home d'esperit filantròpic, que va morir víctima de la seva vocació –va contreure una malaltia pròpia de les presons de l'època–, va denunciar l'amuntegament progressiu de presos en poc espai, l'ociositat, les condicions higièniques deficientes i els efectes perniciosos de barrejar joves amb vells, homes amb dones, delinqüents habituals amb infractors novells, i malalts amb persones sanes.

Com a resposta a les necessitats d'organització de les noves institucions van sorgir els **sistemes penitenciaris**, els primers dels quals es van implantar en les colònies angleses de l'Amèrica del Nord i van ser adoptats amb diverses variacions en els països europeus.

El panòptic de Bentham

El panòptic, sistema penitenciar dissenyat per Bentham, llevat d'alguns intents aïllats i de la influència d'alguna de les seves propostes en matèria d'arquitectura penitenciària, no va triomfar com a sistema de compliment, a diferència del que va passar amb d'altres models penitenciaris teòrics.

El marquès de Beccaria (1738-1794)

El veritable nom d'aquest jurista i economista italià era Cesare Bonesana. En el seu tractat *Dei delitti e delle pene* (1764) considerava que el criteri per a determinar la responsabilitat penal del criminal era el dany causat a la societat, i que la finalitat de la pena era preventiva i no pas repressiva. Va combatre la pena de mort i les penes corporals.

John Howard (1726-1790)

Filantròp anglès que, en ser nomenat agutzil major de Bedfordshire, va quedar tan impressionat per la injustícia amb què es tractava els convictes que va decidir visitar diverses presons angleses i redactar normes que poguessin millorar les condicions de vida dels empresonats. Va aconseguir que s'establissin salaris fixos per als carcellers i que es millorés notablement el grau de neteja dels centres (1774).

A continuació es destaquen els sistemes més rellevants des del punt de vista de la seva incidència real:

1) **Sistema filadèlfic**. Sorgeix ja al segle XVIII sota la influència dels **quàquers**, un grup religiós que predicava la no-violència, i pretenia evitar els vicis que dominaven la vida en les presons angleses.

Els seus trets més característics eren els següents:

- L'aïllament total de l'intern: el pres passava dia i nit tancat a la cel·la, sense rebre visites ni treballar o fer alguna activitat que pogués impedir un ambient propici per a la meditació.
- L'orientació penitenciària religiosa: l'única lectura permesa era la Bíblia.

A la imatge, reunió de quàquers americans segons una il·lustració del segle XVIII.

El sistema filadèlfic va representar una primera fórmula per a racionalitzar el compliment, amb la introducció de criteris consolidats posteriorment en l'evolució de la ciència penitenciària, com ara el de la separació dels reclusos i la necessitat de mantenir unes condicions mínimes d'higiene dins de l'establiment.

Així mateix, els **efectes destructius de l'aïllament absolut**² sobre la salut psíquica dels condemnats aviat es van fer evidents, fins al punt que es va parlar de la "bogeria penitenciària" per a descriure el resultat del sistema.

Tot i ser abandonat als Estats Units d'Amèrica, el sistema filadèlfic es va exportar a Europa³, on es va mantenir en molts establiments penitenciaris, preferentment dels països nòrdics, durant tot el segle XIX.

2) **Sistema d'Auburn**⁴. Aquest sistema rep el nom de la ciutat de l'estat de Nova York on es va ubicar l'any 1818 una presó que, pensada inicialment per a un règim de tipus filadèlfic, va donar lloc a un sistema diferent.

Les característiques del nou sistema eren les següents:

- Manteniment de l'aïllament cel·lular nocturn, però combinat amb vida en comú i treball durant el dia.
- Disciplina severa, amb càstigs corporals freqüents.
- Silenci absolut.

El sistema filadèlfic

El sistema filadèlfic s'anomena així pel lloc on es va implantar per primera vegada, encara que també es coneix amb el nom de **sistema cel·lular o pennsilvània**.

⁽²⁾Ferri va qualificar el sistema cel·lular com "una de les aberracions del segle XIX".

⁽³⁾A Espanya no es va adoptar perquè, a més de ser un sistema costós, resultava poc adequat per als habitants dels països més meridionals, més acostumats a la vida en comú i a l'aire lliure.

⁽⁴⁾A diferència del cel·lular, el sistema d'Auburn es va implantar d'una manera generalitzada als Estats Units i va tenir poca incidència a Europa.

3) Sistema progressiu. Es tracta d'un model que es va anar forjant a Europa durant la primera meitat del segle XIX, que obeïa a la preocupació per assolir un sistema més dinàmic i orientat cap a una finalitat reformadora o correctiva.

La idea bàsica consistia a dividir el període total de compliment en **diverses etapes**, cada una de les quals implicava una major distensió de la disciplina i més llibertat per a l'intern. Les etapes anaven des de l'aïllament cel·lular del subjecte fins a la llibertat condicional, i la progressió no es produïa de manera automàtica, sinó a mesura que la conducta del pres i el seu rendiment en el treball evolucionaven favorablement.

El fet que el sistema oferís un incentiu al reclus per a adaptar-se al nou mitjà va ser una de les claus de l'èxit del sistema progressiu.

En realitat, el sistema progressiu va adoptar diversos models en els diferents estats en què es va implantar. L'experiència espanyola obeeix més a l'evolució de la pràctica que no pas al disseny d'un model teòric. El sistema progressiu el va desenvolupar sobretot el coronel **Montesinos** arran de la seva experiència com a comandant de la presó de València, càrrec per al qual va ser nomenat l'any 1834. Montesinos, amb una idea de caràcter correccional, va posar en marxa un sistema que preveia tres **períodes** diferents:

- Període de ferros.
- Període de treball.
- Període de llibertat intermediària.

El desenvolupament d'aquesta idea va donar com a resultat el sistema que ha passat a anomenar-se *pràctica penitenciària* durant la major part dels segles XIX i XX.

Per mitjà de diverses normes dictades durant aquest segle, el sistema ha viscut un procés constant de flexibilització. Així, des de l'any 1968, és possible que un intern sigui classificat directament en segon grau, sense necessitat d'haver passat abans pel primer.

4) Sistema reformador. Ja en la segona meitat del segle XIX va sorgir a l'Amèrica del Nord un moviment penitenciari preocupat per la reforma dels delinqüents joves.

El primer centre penitenciari tipus **reformatori** va començar a funcionar l'any 1876 a Elmira sota la direcció de Brockway. Al centre, hi accedien persones d'entre 16 i 30 anys, i la sentència era indeterminada, amb un mínim i un màxim que permetia concretar el temps efectiu de l'internament d'acord amb l'evolució de cada subjecte.

El sistema tenia elements comuns amb el progressiu: preveia una classificació inicial dels presos després de la qual es podia acordar una regressió o progressió segons el grau de confiança de què es fes mereixedor l'intern.

El sistema iniciat a Elmira és un antecedent dels ideals de rehabilitació del condemnat mitjançant un tractament. Els mètodes que es feien servir es basaven en una sèrie d'activitats de caràcter físic, d'instrucció, d'ensenyament religiós i de treball.

Entre les **crítiques** que ha rebut el sistema s'ha de fer esment de les següents:

- Rigidesa excessiva del règim disciplinari.
- Falta d'adequació del model arquitectònic (propi d'un establiment d'alta seguretat) a la finalitat reformadora.

Les característiques del sistema reformador, que manté una sintonia evident amb les noves doctrines de signe positivista, es van traslladar després a la **legislació de menors**, de manera que el tractament de la delinqüència juvenil, mitjançant una jurisdicció especial, va adoptar un caràcter tutelar que es manté viu encara en l'ordenament positiu vigent en l'actualitat, que és en bona part el contingut de la **Llei de tribunals tutelars de menors de 1948**.

3. Regles mínimes per al tractament dels reclusos

Després de la Segona Guerra Mundial es va iniciar una evolució que va donar lloc a una transformació profunda dels sistemes penitenciaris contemporanis.

El canvi es correspon amb la influència de noves aportacions teòriques –com la de la doctrina de la nova defensa social de Marc Ancel– i té com a fet més significatiu l'elaboració de les **Regles mínimes per al tractament dels reclusos**, redactades l'any 1955 en el Primer Congrés de les Nacions Unides sobre Prevenció del Delicte i Tractament del Delinqüent que va tenir lloc a Ginebra, i aprovades pel Consell de les Nacions Unides en la Resolució 663 C I (XXIV), de 31 de juliol de 1957.

Cal advertir que no es pot parlar pròpiament d'un nou sistema penitenciar, ja que, tal com n'indiquen les observacions preliminars, l'objecte de les Regles mínimes no és descriure de manera detallada un sistema penitenciar model, sinó establir únicament, inspirant-nos en conceptes generalment admesos en l'actualitat i en els elements essencials dels sistemes contemporanis més adequats, els principis i les regles d'una bona organització penitenciària i de la pràctica relativa al tractament dels reclusos.

Amb tot, convé aclarir que les Regles mínimes suposen un punt d'inflexió en l'evolució i la transformació profunda de les formes de compliment de la pena:

1) La **primera part de les Regles mínimes** fa referència a l'administració general dels establiments penitenciaris i és aplicable a tota mena de reclusos:

a) Estableix com a principi fonamental la **no-discriminació** per raó de raça, color, sexe, llengua, religió, opinió, origen nacional o social, fortuna, naixement o qualsevol altra situació.

b) Entre les **normes més rellevants** d'aquesta part cal destacar les que estableixen criteris de separació de categories, regles sobre higiene, serveis mèdics, contactes amb el món exterior, religió, alimentació, espai destinat als reclusos i mitjans coactius. Algunes d'aquestes normes impliquen una modificació important de la fisonomia tradicional de la presó, com ara la prohibició que la roba que es faciliti a l'intern tingui caràcter humiliant o degradant, o de fer ús de cadenes i grillons com a mitjà de coerció.

D'altra banda, si en alguns aspectes les Regles mínimes han estat superades per textos jurídics internacionals⁵ posteriors o per la legislació i la pràctica penitenciària de molts països, hi ha qüestions en les quals la realitat, si més no la més propera, encara és lluny dels ideals proclamats⁶ en aquest document.

⁽⁵⁾Per exemple, el reconeixement de l'empresonament per deutes no va ser prohibit fins al Pacte internacional de drets civils i polítics de 1966.

c) Pel que fa al **règim disciplinari i sancionador**, l'aprovació de les Regles mínimes representa un pas important en la humanització de les presons i en la incorporació de garanties jurídiques a l'àmbit penitenciari. En el **capítol de garanties**, el document exigeix el següent:

⁽⁶⁾Per exemple, la previsió de les cel·les individuals.

- La tipificació de la infracció (mitjançant llei o reglament) i la determinació de la sanció i de l'autoritat competent per a imposar-la.
- D'altra banda, prohibeix sancionar dues vegades la mateixa infracció i imposar sancions corporals, cruels, inhumanes o degradants.
- Per últim, preveu el control mèdic de l'aïllament.

2) La **segona part de les Regles mínimes** conté les normes aplicables a les diferents categories de reclusos. Pel que fa als condemnats, el text comença reconeixent el caràcter aflictiu de la presó i les altres mesures que priven de llibertat l'individu, però alhora exhorta a aprofitar el període de privació de llibertat per a aconseguir, en la mesura que sigui possible, que el delinqüent una vegada alliberat vulgui respectar la llei i sigui capaç de fer-ho.

A l'hora de preveure els mitjans amb els quals s'hauria d'assumir aquest objectiu, apareixen les idees del **tractament individual** i del **retorn progressiu a la vida en societat**.

Segons les Regles mínimes, el tractament dels penats:

Debe tener como objeto, siempre que la duración de la condena lo permita, inculcarles la voluntad de vivir de acuerdo con la ley, mantenerse con el producto de su trabajo, y crearles la aptitud para hacerlo.

Les Regles mínimes assenyalen que, per tal d'assolir aquest objectiu, s'hauria de recórrer:

En particular a la asistencia religiosa, en los países donde sea posible, a la instrucción, a la orientación y a la formación profesional, a los métodos de asistencia social individual, al asesoramiento relativo al trabajo, al desarrollo físico y a la educación de carácter moral, de acuerdo con las necesidades individuales de cada recluso.

En alguns aspectes, les Regles mínimes van introduir criteris que després han estat qüestionats en la mesura que han pogut afavorir abusos en el tractament. En aquest sentit resultava particularment preocupant el mandat d'aplicar:

Cualquier tratamiento médico, quirúrgico y psiquiátrico que se crea necesario [para tratar] todas las deficiencias o enfermedades físicas o mentales que constituyan un obstáculo para la readaptación del recluso.

Un dels principis inspiradors de les Regles mínimes és la idea d'**individualització**. En aquest sentit, s'exigeix un estudi de la personalitat i un programa de tractament individual, i es preveu que la classificació tingui en compte les necessitats de separació dels reclusos i n'afavoreixi el tractament.

4. Les regles penitenciàries europees

Els principis bàsics de les regles mínimes van inspirar la Recomanació (87)3 del Comitè de Ministres dels Estats Membres del Consell d'Europa sobre regles penitenciàries europees. Les regles europees concretaven i desenvolupaven aspectes en els quals les regles mínimes s'havien mantingut en un àmbit de declaracions més genèriques, fet que no ha d'estranyar tenint en compte la major afinitat cultural i política dels estats als quals es dirigeix la Recomanació. El mateix preàmbul indicava que el text no conté unes normes tipus i constata que alguns serveis penitenciaris europeus ja han anat més enllà del contingut de les regles mateixes.

En alguns aspectes les regles europees superen les regles mínimes. En els principis fonamentals es fa referència a la "legalitat en l'execució de les penes" i al control exercit "per una autoritat judicial o qualsevol altra autoritat legalment habilitada per a visitar als interns i que no pertanyi a l'Administració penitenciària". En matèria de relacions amb el món exterior, es recomana l'adopció d'un "sistema de permisos penitenciaris compatibles amb els objectius del tractament". D'altra banda, les Regles europees desenvolupen les previsions relatives al tractament, no preveuen els mitjans mèdics o quirúrgics i defineixen el treball penitenciar essencialment com "un element positiu del tractament", alhora que permeten –ja no imposen, com feien les regles mínimes– la submissió als interns condemnats a l'obligació del treball.

Malgrat no tenir caràcter vinculant, les regles penitenciàries europees han estat utilitzades per la Cort Europea de Drets Humans en la fonamentació d'algunes resolucions referents a les condicions de les presons. La Recomanació 2006(2) del Consell d'Europa conté una nova versió de les regles penitenciàries europees. Estan encapçalades per uns principis fonamentals, entre els quals destaquen el de la conservació per part de les persones privades de llibertat de tots els drets que no s'hagin vist afectats d'acord amb la llei per la seva condició de presos els principis de necessitat i proporcionalitat en la imposició de restriccions o la necessitat d'adaptar la vida a la presó, en la mesura del que sigui possible, als aspectes positius de la vida en l'exterior.

Entre els aspectes d'organització i règim, les regles europees de 2006 preveuen:

a) Els detinguts han d'estar situats tant com sigui possible en presons situades prop de la seva llar o del seu centre de reinserció social.

b) Els locals de detenció i, en particular, aquells que són destinats a l'allotjament dels detinguts durant la nit, han de satisfer les exigències de respecte a la dignitat humana i, en la mesura del que sigui possible, de la vida privada i respondre a les condicions mínimes requerides en matèria de salut i higiene, tenint en compte les condicions climàtiques.

c) Els presos han d'estar autoritzats a comunicar tan freqüentment com sigui possible –per carta, per telèfon o per altres mitjans de comunicació– amb la seva família, amb tercers i amb representants d'organismes exteriors, així com rebre visites de les esmentades persones. Les sancions no han de consistir en la prohibició de contactar amb la família (60.4).

d) Les dones han d'estar autoritzades a donar a llum fora de la presó.

e) Els nens de poca edat poden estar a la presó amb un parent reclús únicament si això resulta d'interès per al menor.

f) Els serveis mèdics administrats a la presó han d'estar organitzats en estreta relació amb l'administració general dels serveis sanitaris de la col·lectivitat local o de l'Estat i la política sanitària penitenciària ha d'estar integrada en la política nacional de salut pública, amb ple accés dels presos als serveis de salut sense discriminació. El tractament psiquiàtric, que ha d'estar assegurat per a tots els presos que requereixin una teràpia, amb una atenció especial per a prevenir els suïcidis.

Nota

El llibre verd elaborat en el si de la Unió Europea sobre l'aplicació de la legislació penal europea en l'àmbit de la privació de llibertat (de 14 de juny 2011), reconeix el paper que ha exercit el Consell d'Europa en aquest àmbit, alhora que suggereix la conveniència que la Unió Europea es mostri més activa per a assegurar estàndards comuns en matèria penitenciària que facilitin el funcionament dels instruments de mutu reconeixement que es proposen en l'esmentat document.

5. El sistema previst en la Llei orgànica general penitenciària

La legislació penitenciària actual ja ha prescindit de tota referència al sistema progressiu. En la Llei orgànica general penitenciària –situat insòlitàment al final del títol dedicat al tractament–, es disposa el següent:

"Las penas privativas de libertad se ejecutarán según el sistema de individualización científica, separado en grados, el último de los cuales será el de libertad condicional de acuerdo con lo que determina el Código penal."

Article 72

Malgrat això, durant un temps s'ha plantejat el dubte de si encara es podia parlar de sistema progressiu, d'acord amb la referència expressa que feia l'article 84 de l'anterior Codi penal, el qual a continuació remetia a la legislació penitenciària per tal de fixar "el régimen, grados, ascensos, trabajo, enseñanza y visitas". L'aprovació del Codi penal de 1995 ha comportat eliminar de l'ordenament vigent tota al·lusió explícita al sistema progressiu.

Però, en realitat, el **sistema de la Llei orgànica general penitenciària** és hereu directe del sistema progressiu, en la mesura que es vertebrava sobre la **separació en graus**.

Aquesta és la característica que diferencia el sistema espanyol del sistema de planificació i individualització subjectiva.

La idea de **grau**, molt arrelada en la tradició penitenciària espanyola i basada en la progressió objectiva, no apareix en els sistemes definits en altres legislacions europees. La Llei d'execució alemanya, per exemple, preveu l'adopció d'un pla individualitzat de tractament que s'haurà de mantenir segons l'evolució del reclus i l'estudi de la seva personalitat, sense que aquesta evolució determini de manera automàtica una modificació del règim o la destinació a un centre diferent.

La Llei espanyola adopta la idea d'**individualització del compliment** i converteix el tractament⁷ en la columna vertebral del sistema, sense abandonar de fet el sistema progressiu. La classificació dels interns i el règim penitenciari depenen de l'evolució del tractament⁸. Segons estableix l'article 71, la finalitat primordial del règim dels establiments és aconseguir "el ambiente adecuado para el éxito del tratamiento". Aquesta peculiar síntesi és la causa d'un bon nombre de contradiccions i problemes que sorgeixen en aplicar la Llei, que s'analitzen més endavant.

⁽⁷⁾ Com a conjunt d'activitats dirigides a aconseguir les finalitats primordials de la reeducació i la reinserció social.

⁽⁸⁾ Articles 63 i 65 LOGP.

Aquestes contradiccions s'han aguditzat encara més a partir de la LO 7/2003, de 30 de juny, de compliment íntegre i efectiu de les penes, en instaurar el que es coneix com a "període de seguretat", consistent en la necessitat de tenir complerta la meitat de la pena imposada per a poder accedir al tercer grau de classificació i el seu correlatiu règim obert. Es tracta d'una mesura només aplicable als condemnats a penes de presó superiors a cinc anys, i que pot ser revertida pel jutge de vigilància amb el pronòstic favorable de reinserció social previ, amb la sola excepció que es tracti de condemnats per delictes de terrorisme o de membres pertanyents a organitzacions criminals. La nova previsió de l'article 36 del CP suposa per això un pas enrere en el sistema d'individualització científica i una nova aproximació al règim progressiu.

D'altra banda, la definició del **sistema d'individualització científica** respon a una voluntat decidida de remarcar els aspectes científics del tractament penitenciari⁹, que es fa present al llarg de la llei amb més insistència que en altres textos de dret comparat.

⁽⁹⁾Vegeu l'article 62 LOGP, que resulta especialment significatiu en aquest sentit.

El que s'acaba de dir resulta en bona part una conseqüència de la consideració del **principi de la reeducació i reinserció social dels condemnats** com a finalitat primordial de les institucions penitenciàries de l'article 1 de la Llei orgànica general penitenciària.

A l'estudi d'aquesta qüestió dediquem l'apartat següent.

6. El principi de resocialització i la seva consagració en l'article 25.2 de la Constitució

L'article 1 de la Llei orgànica general penitenciària resulta fidel a l'article 25.2 de la Constitució espanyola, que estableix que les penes i les mesures de seguretat s'orientaran a la **reeduació** i a la **reinserció social**. Amb la consagració d'aquest principi en l'apartat relatiu als drets fonamentals, la Constitució de 1978 es va fer ressò de les tendències que durant un temps van dominar el panorama doctrinal i que havien impulsat la pràctica penal i penitenciària en alguns països, preferentment del nord i el centre d'Europa, on les idees de rehabilitació i teràpia social havien substituït els antics conceptes proveïts de connotacions més punitives.

6.1. Finalitat de les institucions penitenciàries

L'ideal de **regeneració del delinqüent** no és una mera conseqüència de la major consciència respecte als drets humans adquirida per la humanitat després de la Segona Guerra Mundial. D'alguna manera aquest ideal és inherent a la pena privativa de llibertat i s'ha fet present des de les primeres manifestacions d'aquesta, tot i que amb altres formulacions o amb un contingut religiós i penitenciari:

1) D'una banda, resulta digna d'un comentari especial l'aportació del **correcionalisme**, corrent doctrinal que es desenvolupa des de la segona meitat del segle XIX a partir de l'obra dels alemanys Krause o Röder i que a Espanya dóna fruits importants amb Silvela, Concepción Arenal o Dorado Montero com a figures més destacades.

2) D'altra banda, no es poden menystenir les realitzacions en l'aspecte legislatiu a partir dels anys vint, especialment sota la influència de la **doctrina positivista de la defensa social**.

Tanmateix, l'optimista declaració constitucional apareix precisament en el moment en què el pensament de la resocialització del delinqüent començava a entrar en crisi.

En contra d'aquesta pretensió es van fer les consideracions següents:

a) Es pot invocar, en primer lloc, la **il·legimitat d'una socialització coactiva**, tant per la seva incompatibilitat amb els principis constitucionals com per la mateixa naturalesa contradictòria d'un tractament no acceptat pel subjecte.

Lectures complementàries

Sobre el correccionalisme, vegeu amb més detall:

G. Quintero Olivares (1989). *Derecho penal. Parte general* (2a ed., pàg. 217-222). Madrid: Marcial Pons.

A. García Pablos de Molina (1995). *Derecho penal* (introducció, pàg. 423-429). Madrid: Facultad de Derecho de la Universidad Complutense.

Concepción Arenal

Esriptora, penalista i sociòloga espanyola, nascuda a Ferrol i morta a Vigo. Va escriure nombroses obres de caràcter penal i presentà informes en diversos congressos penitenciaris europeus. L'any 1864 va ser nomenada visitadora general de presons de dones i el 1870 fundà la revista *La voz de la ciudad*, dedicada als estudis penitenciaris i de beneficència.

b) En segon lloc, cal reprotxar a la ideologia resocialitzadora el fet de basar-se en una **visió reduccionista de la criminalitat** –que en el fons confirma la percepció classista del fenomen criminal–, per la qual cosa no es trobaria en condicions de proporcionar una justificació de la pena en els delictes comesos per persones "socialment integrades" –delinqüència econòmica o de trànsit, per exemple.

c) Finalment, no podem oblidar la **dimensió pràctica** de l'assumpte, que reflecteix les reduïdes expectatives d'èxit d'un tractament penitenciari en el medi penitenciari: la naturalesa de la presó com a "institució total" acaba imposant la seva pròpia lògica, segons la qual l'individu s'ha d'adaptar a un medi diferent del del món exterior, i aquest fet implica sovint una autèntica desocialització respecte al medi al qual després haurà de tornar.

La criminologia ha utilitzat l'expressió **subcultura penitenciària** per a referir-se a aquesta modificació de la realitat, caracteritzada per dues notes específiques:

- 1) La creació de rígides regles de conducta diferents de les de la cultura dominant que responen a les necessitats d'autotutela del grup. Per exemple, el càstig de la delació.
- 2) La creació d'un cert codi moral –sobre la base del qual es reprimeixen conductes com ara certes agressions sexuals– que es fa evident en aspectes com les variacions introduïdes en el llenguatge.

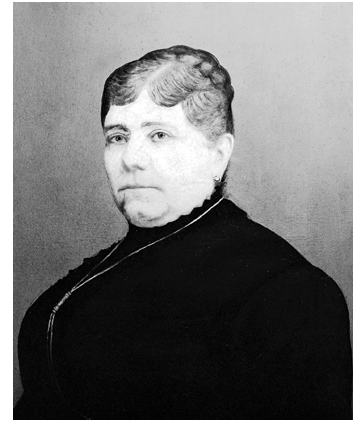
Per això s'ha advertit que la resocialització és més un desideràtum que una realitat. Fins i tot els experiments més costosos, com ara els centres de teràpia social, han estat lluny d'assolir resultats espectaculars.

Això no obstant, l'ideal de la resocialització no ha caigut en l'oblit i s'ha de reconduir cap a un enfocament més realista, moderant-ne les pretensions i incorporant-lo al sistema de garanties de caràcter material.

L'afirmació establerta en l'article 25.2 de la Constitució sobre l'orientació de les penes privatives de llibertat no respon a la pregunta sobre el seu fonament. El Tribunal Constitucional ja s'ha pronunciat contra la pretensió de deduir del precepte esmentat la inconstitucionalitat d'una condemna sobre un subjecte rehabilitat o ja socialitzat a priori. Segons ha declarat el Tribunal Constitucional, la reeducació o la reinserció social del penat no constitueix un dret fonamental de la persona:

"Sino un mandato del constituyente al legislador para orientar la política penal y penitenciaria, mandato del que no se derivan derechos subjetivos, aunque, como es obvio, pueda servir como parámetro para resolver sobre la constitucionalidad o inconstitucionalidad de las leyes penales."

STC 2/1987, de 21 de gener, i acte núm. 486/1985, de 10 de juliol

Concepción Arenal (1820-1893)

"Presonització"

La "presonització" s'entèn com l'assimilació pels interns d'hàbits, usos, costums i cultura de la presó a resultes de la estança perllongada a un centre penitenciari (Clemmer, 1940).

Centres de teràpia social

Els denominats *centres de teràpia social*, duts a terme en països més rics i en moments econòmicament puixants, són un exemple d'experiment que no ha aconseguit grans resultats.

Lectura complementària

Sobre la qüestió de la inconstitucionalitat de condemnar un subjecte ja rehabilitat o socialitzat, vegeu els pronunciaments del Tribunal Constitucional en les sentències 112/1996 (f. 4) i 119/1996 (f. 4).

Per això el TC no accepta l'anul·lació d'una condemna o una sanció penitenciària pel fet que el penat ja estigui reinsertit.

Per comprendre la **previsió introduïda en l'article 25.2 de la Constitució** en els termes justos s'han de tenir present els aspectes següents:

a) La Constitució estableix un **dret fonamental** que s'ha d'interpretar com l'emanació del principi de dignitat humana i lliure desenvolupament de la personalitat¹⁰, la qual cosa contradiu una concepció de la resocialització com a inculturació o imposició d'un sistema determinat de valors.

⁽¹⁰⁾Article 10.1 de la CE.

En aquest sentit no podem compartir les reticències mostrades en algunes ocasions pel Tribunal Constitucional quan no considera que es pugui deduir de l'article 25.2 cap altra cosa que un mandat dirigit al legislador perquè orienti la seva política penal i penitenciària. El **contingut rehabilitador de la pena** s'ha d'entendre com una manifestació d'una garantia individual i no d'un dret de la societat o de l'Estat. Aquest caràcter garantista impedeix qualsevol forma de socialització coactiva i suposa la voluntarietat del tractament penitenciari. Això fa visibles les greus contradiccions internes de la nostra legislació penitenciària, que converteix en columna vertebral del sistema de compliment i en finalitat del règim penitenciari un element del qual l'intern pot disposar.

b) La **finalitat de la reeducació i la reintegració social** es limita a les penes privatives de llibertat i les mesures de seguretat, no afecta totes les sancions penals. Aquesta circumstància allunya el sentit de l'article 25.2 de qualsevol pronunciament sobre les finalitats genèriques de la pena i referma el caràcter de mandat als poders públics a fi que tractin de neutralitzar els efectes desocialitzadors inherents a la privació de llibertat.

Resocialització

En altres constitucions, com per exemple la italiana, la idea de la resocialització s'estén a totes les penes en general.

c) Però l'article 25.2 de la Constitució conté també un **criteri de política criminal fora de la fase d'execució** i que resulta operatiu en el moment de formular legalment l'amenaça penal: prohibeix al legislador que imposi penes que resultin absolutament incompatibles amb la finalitat que es proclama. Per aquesta via es pot afirmar la il·legitimitat de la reclusió perpètua i de les penes privatives de llibertat massa llargues, que tenen efectes destructius sobre la personalitat.

6.2. L'article 1 de la Llei orgànica general penitenciària

La Llei orgànica general penitenciària disposa el següent:

"Las instituciones penitenciarias reguladas en esta ley tienen como fin primordial la reeducación y inserción social de los sentenciados a penas y medidas privativas de libertad, y la custodia de detenidos, presos y penados."

Article 1

En el segon paràgraf d'aquest article s'afegeix a aquesta finalitat:

"Una labor asistencial y de ayuda a los internos y liberados."

Article 1.2

L'exposició de motius de la Llei orgànica general penitenciària justifica aquesta fórmula advertint el següent:

"La finalidad fundamental que doctrina y legislación atribuyen actualmente a las penas y medidas de privación de libertad es la prevención especial, entendida como reeducación y reinserción social de los condenados."

Més enllà del fet que, com s'ha explicat anteriorment, una afirmació d'aquest tipus ja no es correspon amb l'estadi actual d'evolució de la doctrina, s'ha d'advertir que subratlla solament l'aspecte positiu de la prevenció especial, quan precisament la redacció de l'article primer de la Llei orgànica general penitenciària destaca alhora la dimensió positiva i la dimensió negativa, concretada aquesta darrera en la finalitat de custòdia i retenció, referida també als penats.

El pes dels **aspectes preventivoespecials** en la legislació penitenciària suscita algunes reflexions en la mesura que sembla confirmar les teories mixtes que accentuen la dimensió preventivogeneral de la pena en el moment de la comminació penal o fins i tot de l'aplicació judicial de la pena i atorguen a l'execució de la pena un sentit primordialment preventivoespecial.

Més enllà de les crítiques que en l'àmbit doctrinal han rebut aquestes teories, es poden introduir noves consideracions relatives a alguns **factors distorsionadors** que es produeixen en la realitat:

1) D'una banda, la forma com es du a terme l'execució sembla indicar que, *de facto*, s'ha obert pas una fórmula de combinació de les exigències preventives generals i especials segons la qual la pena imposada respon a criteris genèrics de gravetat de la infracció i s'afegeix a les necessitats de prevenció general.

2) D'altra banda, els diversos mecanismes de flexibilització previstos en el Codi penal i en la legislació penitenciària modulen la pena teòrica, tant pel que fa a la forma de compliment com a la durada efectiva, d'acord amb les exigències de prevenció especial.

Aquesta situació posa de manifest una relació turmentada entre dret penal i dret penitenciari –en paraules de **Muñoz Conde**–; una relació que la naturalesa de les coses fa difícil d'evitar, però que ha de motivar una reflexió seriosa.

En l'apartat dedicat a les definicions teòriques hem posat de manifest la convergència del dret penitenciari amb el dret penal material i processal en l'àmbit de la política criminal. Tanmateix, la realitat espanyola ha mostrat com la reforma penitenciària de 1979 no ha format part d'una política criminal globalment coherent, de manera que la reforma del sistema de penes s'ha fet esperar fins a 16 anys i encara no s'ha emprès amb fermesa una modificació satisfactòria del règim legal de la presó preventiva

Vegeu també

Vegeu el mòdul "Sancions penals i execució penal" on es donen les definicions d'aquests conceptes.

Centrant-nos ja en la fórmula adoptada per la Llei orgànica general penitenciària a l'hora de determinar la finalitat de les institucions penitenciàries, cal apuntar que constitueix una exageració del contingut de les Regles mínimes i que, de fet, va més enllà del que és habitual en el dret comparat. En qualsevol cas, cal entendre que la pretensió de l'article 1 de la Llei orgànica general penitenciària no és resoldre la *vexata quaestio* de les finalitats de la pena. En aquest sentit, la referència a les institucions penitenciàries és molt significativa.

L'article 1 de la Llei orgànica general penitenciària no oblida que les institucions penitenciàries també tenen per objecte la **retenció i custòdia dels presos preventius i dels detinguts** que hagin passat a disposició judicial, i l'article 5 estableix que el règim de presó preventiva té per objecte retenir l'intern i mantenir-lo a disposició de l'autoritat judicial, i que la presumpció d'innocència presideix el règim penitenciari dels presos preventius.

Aquest tipus de declaracions genèriques difícilment poden amagar que, de fet, els presos preventius són de pitjor condició que els condemnats en la mesura que, per no haver estat sentenciats, no poden ser classificats ni tractats (sinó solament "observats"), i no poden gaudir d'alguns dels beneficis que la legislació penitenciària vincula a l'evolució del tractament.

Finalment, la finalitat resocialitzadora, proclamada amb caràcter general per a la pena privativa de llibertat (en sentit material, segons acabem de veure), permet formular un principi operatiu: el d'**unitat d'execució**. Segons aquest principi, el compliment tendeix a efectuar-se en relació amb el penat de manera unitària, amb independència de les penes que li han estat imposades.

Per això la Llei parteix del fet que a cada subjecte li correspon la programació d'un tractament personalitzat. A l'efectivitat d'aquest principi serveixen institucions com la refosa de condemnes.

7. La relació juridicopenitenciària

Amb caràcter general s'ha formulat el concepte de **relació d'execució** com una relació de dret públic de caràcter coactiu.

En termes anàlegs, es pot parlar de **relació juridicopenitenciària** com aquella relació de dret públic que s'estableix entre l'Estat –mitjançant l'Administració penitenciària i els òrgans jurisdiccionals competents– i un subjecte individual que ha adquirit la condició de pres o penat.

7.1. Naixement de la relació d'execució

El naixement de la relació d'execució es produeix mitjançant un **pronunciament executiu** una vegada que una sentència dictada per una autoritat judicial que imposa una pena privativa de llibertat **esdevé ferma** i assoleix la condició de **títol executiu**.

Tanmateix, la referència a la sentència executòria com a únic títol executiu s'ha de matisar, perquè la relació penitenciària deriva també d'altres resolucions judicials, concretament les **resolucions de caràcter interlocutori** en les quals s'acorda la presó preventiva, d'acord amb les normes contingudes en els articles 503 i 504 de la Llei d'enjudiciament criminal.

Això dóna lloc a dues situacions diverses per a les quals la legislació penitenciària preveu conseqüències també diferents:

- a) La dels **presos preventius**, condició que s'adquireix amb l'existència d'un acte que acorda la presó preventiva.
- b) La dels **penats**, condició que s'assoleix exclusivament en virtut d'una sentència condemnatòria ferma.

En el cas que s'hagi dictat sentència però aquesta no hagi arribat a ser ferma, la situació continuarà sent, si s'escau, de presó preventiva.

El problema del títol jurídic que genera el naixement de la relació penitenciària obliga a plantejar, a més del cas de la presó preventiva, el del denominat **arrest substitutori**, forma que adopta normalment la responsabilitat personal subsidiària prevista en l'article 53 del Codi penal per a la pena de multa. D'acord amb el nou Codi penal es tracta d'una pena privativa de llibertat (art. 35 CP), per la qual cosa ha de ser objecte d'un tractament comú a les altres

Article 504 de la LECrim

L'article 504 de la LECrim preveu, específicament, en el cas que la sentència dictada no arribi a ser ferma, un allargament dels terminis màxims de la presó preventiva.

penes de la mateixa naturalesa, procurant evitar que el condemnat a aquesta forma de responsabilitat estigui en pitjors condicions que la resta de penats a l'hora de gaudir de beneficis penitenciaris.

La llei penitenciària regula el **procediment d'ingrés** en els establiments penitenciaris a la Llei orgànica general penitenciària, que preveu que l'ingrés:

"Se hará mediante mandato u orden de la autoridad competente, salvo el caso de presentación voluntaria, en que será comunicado inmediatamente a la autoridad judicial, quien resolverá lo que convenga, y en los supuestos de estados de alarma, excepción o sitio, en los que se observará lo que dispongan las leyes especiales correspondientes."

Article 15

Segons l'article 990 de la LECrim, el jutge o tribunal ha d'adoptar les mesures adequades per a assegurar que la persona condemnada ingressi a la presó i les autoritats administratives queden obligades a prestar l'auxili que amb aquesta finalitat els requereixi l'autoritat judicial.

7.2. Suspensió de l'execució d'una pena

La suspensió suposa deixar sense efecte l'execució d'una pena privativa de llibertat imposada i impedir, per tant, el naixement de la relació d'execució.

En l'ordenament penal espanyol la suspensió de l'execució està regulada en els articles 80 a 87 del Codi penal i se sotmet a la condició que el culpable no delinqueixi durant el temps que determini el tribunal.

El règim de suspensió faculta els jutges per deixar en suspens l'execució d'una o diverses penes privatives de llibertat que no superin els dos anys de durada. Per prendre aquesta decisió, el jutge haurà d'atendre fonamentalment la perillositat criminal del subjecte, i també l'existència d'altres procediments penals contra aquest. El termini de suspensió és d'entre dos i cinc anys (i d'entre tres mesos i un any quan es tracti de faltes) sempre que el penat no cometi cap nou delicte durant aquest període.

A més, quan la pena suspesa sigui una pena de presó, el jutge pot condicionar la suspensió al compliment d'algun dels deures i regles de conducta que es preveuen en l'article 83 CP.

És important no confondre la suspensió de l'execució d'una pena privativa de llibertat amb la substitució d'una pena de presó. En aquest segon cas, tal com es regula en l'article 88 CP, la pena de presó de fins a dos anys imposada en sentència pot ser substituïda per una altra pena –multa o treballs en benefici de la comunitat–, de tal manera que si el penat executa correctament aquesta

pena ja no haurà de complir la privació de llibertat. La llei penal preveu la possibilitat d'aplicar també, en cas de substitució de penes, alguna de les regles de conducta previstes en l'article 83 CP.

7.3. Modificació de la relació d'execució

Alguns autors han al·ludit a les **causes modificatives** de la relació d'execució. Amb aquesta expressió es vol fer referència als fets, les accions i les situacions objectives previstes per la llei que determinen una alteració substancial de la forma de compliment o del temps de la condemna, i que són l'expressió d'una visió dinàmica de la relació d'execució.

La mateixa Llei penitenciària introdueix la idea de la modificació de la pena quan s'estableix la competència dels jutges de vigilància penitenciària per a conèixer els:

"Recursos referentes a las modificaciones que (la pena impuesta) pueda experimentar de acuerdo con lo que prescriben la ley y los reglamentos."

Article 76.1 LOGP

Causas modificatives

- La llibertat condicional.
- Les situacions de semilibertat (que en el nostre ordenament penitenciari es fan presents mitjançant el règim obert).
- Els permisos de sortida.
- Els beneficis penitenciaris, fonamentalment les redempcions ordinàries i extraordinàries.

L'interès i la complexitat de cada una d'aquestes institucions aconsellen dedicar-hi una atenció particular.

Una característica comuna de les causes modificatives és que no impliquen pròpiament una interrupció de la relació d'execució. Així, per exemple, quan un intern es troba fora del centre penitenciari en virtut d'alguna de les causes esmentades anteriorment, continua tenint la condició de pres, de manera que estarà subjecte a la responsabilitat disciplinària pels fets que cometi fora del centre penitenciari o podrà incórrer en un delictes d'atemptat si du a terme, contra un funcionari de la presó, algun dels fets definits en l'article 550 del Codi penal que tinguin relació amb l'exercici del càrrec. El mateix regeix, òbviament, en els casos de trencament de condemna.

El permís de sortida és una de les causes modificatives de la relació d'execució.

7.4. La llibertat condicional

L'excarceració o posada en llibertat dels condemnats pot tenir dues causes diferents:

- 1) La concessió de la llibertat condicional.
- 2) La concessió de la llibertat definitiva.

Ambdues donen lloc al cessament de la relació penitenciària, tot i que solament l'última comporta l'extinció de la pena. En ambdós casos la llibertat dels penats l'ha d'ordenar l'autoritat judicial competent, és a dir:

- a) El jutge de vigilància en la llibertat condicional.
- b) El tribunal sentenciador en el cas de la llibertat definitiva.

La **llibertat condicional** implica l'excarceració del condemnat condicionada al fet que no delinqueixi durant el temps que resta fins a l'extinció de la pena.

Vegeu també

A la llibertat condicional hi dediquem després una atenció especial al mòdul "El tractament penitenciari i l'excarceració".

7.5. Extinció de la relació juridicopenitenciària

L'extinció de la relació juridicopenitenciària implica la incapacitat de l'Estat d'exigir l'execució de la pena. Les causes de l'extinció poden ser de dos tipus:

- 1) L'extinció de la responsabilitat criminal, en els casos previstos en l'article 130 del Codi penal.
- 2) L'anul·lació del títol d'execució (mitjançant els recursos extraordinaris de revisió, d'empara constitucional o davant el Tribunal Europeu dels Drets de l'Home).

En el cas dels **presos preventius**, la relació penitenciària s'extingeix amb la resolució judicial que acorda la llibertat provisional. Per tant, les causes d'extinció de la relació d'execució no s'esgoten en les causes d'extinció de la responsabilitat penal, ni tampoc tots els supòsits de l'article 130 es poden qualificar de causes d'extinció de la relació d'execució, com el cas de la prescripció del delictes.

A continuació es fa referència als aspectes de caràcter pròpiament penitenciari:

- 1) **Compliment de la pena**

Les sentències dictades per aquest tribunal permeten modificar decisions i sentències de les més altes magistratures.
Seu del Tribunal Europeu dels Drets de l'Home a Estrasburg

L'excrceració de les persones condemnades requereix que el tribunal responsable de la sentència aprovi la llibertat definitiva¹¹. La direcció de l'establiment penitenciari ha de formular una proposta dos mesos abans del compliment de la condemna, tenint en compte la liquidació practicada i els beneficis penitenciaris¹².

⁽¹¹⁾Article 17.3 LOGP.

⁽¹²⁾Article 24.2 del RP.

a) Si es tracta de **penes inferiors a tres mesos** s'entendrà que la llibertat ha estat aprovada amb la remissió de la liquidació de condemna, on es fa constar el dia en què estarà complerta.

b) En el cas que la persona condemnada gaudeixi de la **llibertat condicional**, la proposta de llicenciament definitiu la tramitaran davant el tribunal sentenciador les delegacions de la Comissió d'Assistència Social Penitenciària.¹³

⁽¹³⁾Article 69 del RP.

2) Indult

Constitueix, juntament amb l'amnistia, una de les formes d'**exercici del dret de gràcia** previstes pel Codi penal, i el regula la Llei de 18 de juny de 1870, modificada per la Llei 1/1988, de 14 de gener.

Pel que fa als seus **efectes**, l'indult pot ser de dos tipus:

a) **Total**, cas que suposa pròpiament l'extinció de l'execució.

b) **Parcial**, que seria una forma de modificació de la condemna consistent en la substitució d'una pena per una altra o, en relació estricta amb la pena privativa de llibertat, la reducció de la durada de la pena imposada.

L'article 257 del Reglament penitenciari ha introduït un **benefici extraordinari** que suposa la tramitació d'una sol·licitud d'indult parcial, que s'examina més endavant.

3) Prescripció de la pena

La prescripció de l'execució penal té una naturalesa juridicomaterial. La prescripció es produeix pel transcurs d'un temps des de la imposició d'una pena més enllà del qual aquesta no pot ser executada. D'acord amb el que disposa l'article 133 CP, les penes imposades per sentència ferma prescriuen en els terminis que assenyala segons la gravetat de la pena.

La prescripció es computa des de dues dates possibles:

a) La de la sentència ferma.

b) La de la ruptura de la condemna, si ja s'havia començat a complir¹⁴.

⁽¹⁴⁾Article 134 CP.

Lectura complementària

Per a conèixer les disposicions relatives al lliurament i la devolució de diners i efectes dipositats, i altres previsions referents al moment de l'excrceració, vegeu l'article 17.4 de la LOGP.

Lectura complementària

Vegeu la Introducció I 17/2007 de la Direcció General d'Institucions Penitenciàries sobre l'indult particular.

El Codi en preveu la interrupció quan el reu torni a delinquir abans de completar el temps de la prescripció, sens perjudici que es comenci a comptar de nou.

4) Llibertat de presos i detinguts

L'article 17.1 LOGP estableix que la llibertat de les persones detingudes, preses o penades solament la podrà acordar l'autoritat competent:

a) En el cas dels **presos preventius**, l'autoritat competent és el jutge o el tribunal a la disposició del qual es trobin.

b) Quan es tracta de **detinguts**, és a dir, de persones sobre les quals no ha recaigut ordre de presó, la direcció de l'establiment les ha de posar en llibertat si han passat setanta-dues hores des que hi van ingressar sense que hagi rebut ordre o manament de presó¹⁵.

c) En el cas de **persones penades**, l'aprovació de la llibertat definitiva és competència del tribunal sentenciador, amb la liquidació prèvia de la condemna.

El **procediment previ** a la concessió de la llibertat el regula l'article 24 del Reglament penitenciari de 1996, que desenvolupa el contingut de l'article 17 de la Llei orgànica general penitenciària i estableix tot un seguit de prevencions per tal d'evitar que una persona es mantingui a la presó per raons de caràcter burocràtic.

7.6. Contingut de la relació d'execució

L'execució penitenciària la condueix l'Administració, amb subjecció a la llei, sota control judicial i amb la participació de l'intern. És pròpia de la naturalesa del dret penitenciari una combinació peculiar de les funcions de l'Administració i els òrgans judicials, sobretot perquè el jutge de vigilància té funcions que ultrapassen les merament jurisdiccionals. La importància d'establir el límit entre les funcions atribuïdes al **jutjat** o **tribunal sentenciador** i al **jutge de vigilància** –sobretot després que la reforma penal de 1995 ampliés considerablement les competències del darrer en el seguiment de l'execució de les diverses penes– aconsella dedicar un espai exclusiu a aquestes qüestions.

7.6.1. Òrgans d'execució

Les competències dels diversos òrgans es distribueixen de la manera següent:

1) L'**Administració penitenciària** té la comesa de conduir el compliment de les penes privatives de llibertat i, no obstant la tendència cap a la judicialització de l'execució, conserva atribucions importants.

Articles 530 i 532 del Codi penal

Els articles 530 i 532 del Codi penal preveuen la sanció corresponent a la infracció de l'obligació de posar en llibertat els detinguts passades setanta-dues hores. La tipificació d'aquest incompliment com a delictes és una conseqüència lògica de les garanties establertes en l'article 17 de la Constitució.

⁽¹⁵⁾Art. 17.2.

Vegeu també

Vegeu el mòdul "El jutge de vigilància penitenciària".

Els aspectes relatius a l'organització del centre penitenciari i l'ordenació de les activitats de règim i de caràcter econòmic o administratiu pertanyen en exclusiva a l'Administració.

La Llei orgànica general penitenciària estableix de manera indirecta la competència de l'Administració en matèria:

"De organización y desarrollo de los servicios de vigilancia, ordenación de la convivencia interior en los establecimientos, organización y actividades de los talleres, escuela, asistencia médica y religiosa y en general las actividades regimentales, económico-administrativas y de tratamiento penitenciario en sentido estricto."

Article 77

2) En altres aspectes la Llei orgànica general penitenciària adopta un model de **repartiment de competències entre l'Administració i el jutge de vigilància**, o de supervisió per part d'aquest de les decisions de l'Administració.

3) En virtut del Reial decret 3482/1983, de 28 de desembre, es produeix el **traspàs de serveis en matèria penitenciària a la Generalitat de Catalunya** pel que fa a les funcions d'organització, direcció i inspecció. Per tant, el Govern de la Generalitat, per mitjà de la Direcció General de Serveis Penitenciaris i Rehabilitació, adscrita a la Conselleria de Justícia, exerceix a Catalunya les competències que la llei atribueix a l'Administració en matèria penitenciària. A Catalunya, el Decret 329/2006, de 5 de setembre, va aprovar el Reglament d'organització i funcionament dels serveis d'execució penal.

4) En l'àmbit de **cada centre penitenciari**, el Reglament penitenciari conté un títol dedicat als òrgans penitenciaris, que poden ser de dos tipus:

a) **Òrgans col·legiats**, entre els quals hi ha la Junta de Règim i Administració i els equips de tractament i observació.

b) **Òrgans de caràcter unipersonal**, que fan referència al director, els tècnics, l'administrador, el cap de serveis i altres funcionaris.

c) A més de les competències dels òrgans de l'establiment, la llei reserva algunes atribucions als **òrgans de la Direcció General**, com ara la Central Penitenciària d'Observació, regulada en l'article 70 de la Llei orgànica general penitenciària i a la qual l'article 65.2 de la mateixa Llei atorga competències en matèria de classificació dels interns.

Repartiment de competències

La llei reparteix entre l'Administració i el jutge de vigilància les competències en matèria disciplinària o d'aprovació dels permisos de sortida.

El **Reglament penitenciari de 1996** ha introduït una profunda modificació del nom, el nombre i la naturalesa dels diversos òrgans penitenciaris (títol XI), model organitzatiu que té un caràcter merament supletori en els territoris on l'Estat no té competències executives en matèria penitenciària. A Catalunya, el Decret 329/2006, de 5 de setembre, va aprovar el Reglament d'organització i funcionament dels serveis d'execució penal.

Vegeu també

Vegeu el desenvolupament de la modificació dels òrgans penitenciaris a l'apartat 8 del mòdul didàctic "Els establiments penitenciaris i el seu funcionament".

5) Finalment, també el **Ministeri Fiscal** té atribuïdes certes funcions en l'execució de les penes privatives de llibertat, en defensa de l'interès públic i social.

7.6.2. El condemnat: subjecte passiu i subjecte actiu

Després d'estudiar els òrgans actius de l'execució, cal fer referència al subjecte passiu, el condemnat. Amb tot, com s'ha vist anteriorment, la reforma penitenciària ha introduït canvis importants respecte a la posició del reclus, que es tradueixen en fomentar-ne la **participació activa en la vida de la presó**.

En relació amb una legislació propera com és la italiana, **Grevi** ha considerat que:

"El fet d'haver posat l'intern en el centre de l'experiència penitenciària convertint-lo en subjecte actiu de la seva pròpia sort durant la fase d'execució [...] ha representat la idea-força que informa tota la construcció normativa de l'ordenament penitenciari."

V. Grevi (1988). *L'ordinamento penitenziario dopo la riforma* (pàg. 45)

La Llei penitenciària espanyola declara en l'exposició de motius que el reclus ha de desenvolupar "un papel cada vez más protagonista", i l'article 4.2 imposa a l'Administració penitenciària l'obligació de fomentar la col·laboració dels interns en el tractament.

La Llei orgànica general penitenciària preveu que els interns participin en diversos aspectes:

- a) En la planificació i l'execució del tractament¹⁶.
- b) En les activitats educatives, recreatives, religioses, laborals, culturals i esportives, i en el desenvolupament dels serveis alimentaris¹⁷.
- c) En el control de la qualitat i els preus dels productes que es venen dins del centre¹⁸.
- d) En l'organització i la planificació del treball¹⁹.

D'altra banda, la Llei prohibeix que cap intern no pugui dur a terme serveis que impliquin l'exercici de facultats disciplinàries.

⁽¹⁶⁾Article 61.1 LOGP.

⁽¹⁷⁾Article 24.1 LOGP.

⁽¹⁸⁾Article 24.2 LOGP.

⁽¹⁹⁾Article 31.2 LOGP.

Segons Mapelli, el fet de preveure **vies de participació de l'intern** és una conseqüència del principi de resocialització, que exigeix compensar el procés de degradació del subjecte inherent a una institució total. L'internament en una institució d'aquest tipus redueix la persona a un estat infantil en què tots els actes de la vida diària estan regulats des de fora, amb la consegüent pèrdua del sentit de l'autonomia i de la responsabilitat individual. Per tal de disminuir aquests efectes de la pena, l'Administració ha de facilitar que hi hagi mecanismes que permetin als interns participar en les decisions que afecten l'ordenació de la vida en l'establiment.

En resum, podem afirmar que la participació de l'intern constitueix un dels trets definitoris del sistema penitenciari dissenyat per la Llei penitenciària vigent, fet que, tanmateix, no justifica per si sol el qualificatiu de sistema de cogestió que li atorga García Valdés per tractar de diferenciar-lo d'un règim d'autogestió. En tot cas, seria més adequat parlar d'un **sistema participatiu**.

Aquest model s'aprofundeix i es completa en el Reglament penitenciari de 1996, que aporta els aspectes següents:

a) Considera la participació de l'intern un autèntic dret d'aquest²⁰.

⁽²⁰⁾Article 4.i del RP.

b) Preveu la possibilitat d'estendre la participació dels interns en altres àrees del règim de l'establiment diferents de les admeses anteriorment i preveu la possibilitat que no solament col·laborin en les activitats de tipus educatiu, recreatiu, religiós, laboral, cultural i esportiu, sinó també que les organitzin "per si mateixos", d'acord amb les normes de règim interior²¹.

⁽²¹⁾Article 60 del RP.

7.6.3. Drets i deures de l'intern

En certa mesura es podria dir que la relació entre l'intern i l'Administració penitenciària dóna lloc a un conjunt de drets i obligacions recíprocs. No obstant això, com que es tracta d'una relació de dret públic i ateses les particularitats i el fonament de les atribucions que té l'Estat en l'àmbit penitenciari, convé evitar parlar de drets en relació amb l'Administració.

En la doctrina és habitual referir-se al que s'ha anomenat l'**estatut jurídic del reclus**, expressió que posa l'èmfasi en la part passiva de la relació. A continuació se n'exposen els aspectes bàsics.

Aquest plantejament, però, cal completar-lo amb la idea, que s'ha anat consolidant en la jurisprudència, que l'intern es troba davant el centre penitenciari en una **relació especial de subjecció**, que es concreta en un entramat de drets i deures recíprocs²².

(22) Vegeu les sentències del Tribunal Constitucional 35/1994 i 170/1996.

Vegeu també

Vegeu el subapartat 7.6.4 d'aquest mòdul didàctic, dedicat a la relació de subjecció especial.

1) Drets de l'intern

En els darrers temps s'ha imposat una divisió dels drets dels interns en dues categories:

a) Els **drets fonamentals**. Aquest subapartat fa referència especialment a aquesta categoria de drets, que són inherents a l'intern en tant que és persona i membre de la societat.

b) Els **drets penitenciaris**. Són aquells que no es poden afirmar fora del context d'una persona sotmesa a privació de llibertat i de fet constitueixen la matèria pròpia d'alguns dels altres mòduls didàctics d'aquesta assignatura. Ens limitarem a dir que no hi ha inconvenient a afirmar que els beneficis penitenciaris donen lloc a un autèntic **dret subjectiu de l'intern**.

Vegeu també

Vegeu el mòdul "Règim penitenciar. Drets, deures i beneficis dels interns".

El reconeixement dels drets fonamentals de l'intern parteix d'uns **principis generals**, que són els següents:

a) El principi del **manteniment dels drets fonamentals**, establert en l'article 25.2 de la Constitució, d'acord amb el qual el condemnat que compleix una pena gaudirà dels drets fonamentals, llevat dels que es vegin limitats expressament pel contingut de la condemna, el sentit de la pena i la Llei penitenciària.

Limitació dels drets

És evident que la condemna consisteix precisament en la privació dels drets a la llibertat o de sufragi.

La declaració que la conservació dels drets és la regla i no l'excepció es manifesta en la consideració com a principi inspirador del compliment de les penes i les mesures, segons el qual l'intern, tal com estableix el Reglament penitenciar de 1996:

"Es sujeto de derecho y no se encuentra excluido de la sociedad, sino que continúa formando parte de ella."

Article 3.3

L'article 3 de la Llei orgànica general penitenciària comença definint l'**estatut jurídic del reclus** i també es fa ressò d'aquesta idea assenyalant que l'activitat penitenciària s'exercirà respectant els drets i els interessos jurídics dels reclusos no afectats per la condemna.

b) També estableix com a principi bàsic de l'activitat penitenciària el **respecte a la personalitat humana** dels interns i la **no-discriminació** per raons de raça, opinions polítiques, creences religioses, condició social o qualsevol altra circumstància similar, idees que recullen el contingut de les Regles mínimes per al tractament dels reclusos.

Aquests principis generals es concreten en el reconeixement dels **drets** següents per part de la LOGP, alguns dels quals tenen una naturalesa més pròpia d'obligacions de l'Administració que no pas d'autèntics drets dels interns, segons s'examina més endavant:

a) Els interns podran exercir els drets civils, polítics, socials, econòmics i culturals, sense excepció del dret de sufragi, llevat que fossin incompatibles amb l'objecte de la seva detenció o el compliment de la condemna.

b) Pel que fa als drets de caràcter social, la Llei obliga l'Administració a adoptar les mesures necessàries perquè els interns i els seus familiars conservin els drets a les prestacions de la Seguretat Social adquirits abans d'ingressar a la presó.

c) Els interns podran continuar els procediments que tinguin pendents en el moment d'ingressar a la presó i podran exercir noves accions.

d) L'Administració vetllarà per la vida, la integritat i la salut dels interns. En aquest aspecte, la Sentència del Tribunal Constitucional 48/1996 (f. 2) estableix que l'Administració penitenciària ha de mantenir una posició activa per a fer efectiva la protecció dels drets indicats.

e) Els interns tenen dret a ser designats pel seu propi nom. En un sentit semblant de respecte a la dignitat i la personalitat dels interns també se'ls faculta per a dur la seva pròpia roba i es prohibeix que l'Administració els faciliti roba de caràcter degradant²³. Previsions similars s'introdueixen en matèria de condicions, registres i escorcolls.

f) L'article 6 LOGP prohibeix que cap reclus no sigui sotmès a maltractaments de paraula o d'obra, previsió que desenvolupa la prohibició de les tortures i els tractes inhumans o degradants continguda en l'article 15 de la Constitució i que es concreta des del punt de vista sancionador en els articles 174.2 i 533 del Codi penal, que tipifiquen les conductes delictives en què puguin incórrer els funcionaris penitenciaris.

g) Finalment, com a corol·lari de la declaració de drets que conté l'article 3, l'article 50 LOGP estableix el dret a formular peticions i queixes relatives al tractament o al règim del centre davant la direcció o la persona que la representi. A més, l'article 49 LOGP preveu que els interns rebin en el moment d'ingressar informació escrita sobre el règim de l'establiment i sobre els seus drets i deures, les normes disciplinàries i els mitjans per a formular queixes o recursos.

2) Deures de l'intern

(23) Article 20 LOGP.

El respecte a la dignitat dels interns prohibeix que l'Administració els faciliti roba que es pugui considerar degradant per a la seva personalitat.

La Llei penitenciària estableix una sèrie de deures dels interns que completen un estatut jurídic format per un entramat de drets i deures definitori del sistema de compliment.

El **primer deure** que consta en l'article 4 de la Llei orgànica general penitenciària és el de romandre en l'establiment a disposició de l'autoritat que hagi decretat l'internament o per a complir les penes imposades fins al moment de l'alliberament.

La flexibilització del sistema penitenciari per mitjà dels **permisos de sortida** o del **règim obert** implica concedir a l'intern un poder de disposició i una responsabilitat en relació amb la seva situació, que comporten un deure corresponent, acompanyat d'una lògica sanció en cas d'incompliment.

L'article 468 del Codi penal tipifica com a delictes el **trencament de condemna**. En aquest cas el bé jurídic protegit és l'Administració de justícia en l'aspecte de l'efectivitat de l'execució de les resolucions judicials, i té com a contingut material el sistema de compliment dissenyat en la Llei orgànica general penitenciària com a conjunt de drets i deures de l'intern. Així serien les coses en abstracte, amb independència de la perversió dels principis que pugui implicar l'acumulació de conseqüències sancionadores –penals i penitenciàries– en els supòsits de trencament de la condemna, qüestió de la qual ens ocuparem més endavant.

Els **altres deures** que estableix l'article 4 de la Llei orgànica general penitenciària són els següents:

1) Acatar les normes de règim interior que regulen la vida de l'establiment i complir les sancions disciplinàries imposades en cas d'infracció. Com a manifestacions específiques d'aquest deure genèric la Llei orgànica general penitenciària fa referència a dos deures específics:

a) El deure de complir l'horari de l'establiment²⁴.

b) El deure de contribuir a l'ordre, la neteja i la higiene de l'establiment²⁵.

2) Mantenir una actitud normal de respecte i consideració cap als funcionaris d'institucions penitenciàries i les autoritats judicials, tant dins dels establiments com fora d'aquests en ocasió de trasllats, conduccions o pràctica de diligències.

La infracció d'aquest deure pot ser qualificada de dues maneres diferents segons els casos:

Hi ha un dret natural a la fugida?

Del precepte esmentat deriva la impossibilitat de sostenir l'existència d'una mena de **dret natural** a la fugida. En tot cas es pot parlar d'una aspiració humana a la llibertat que podria despertar certa comprensió, però que no pot servir de base per a afirmar un dret en la mesura que és part del pressupòsit en què el subjecte es troba precisament privat de la seva llibertat.

Vegeu també

Vegeu el subapartat 1.1 del mòdul "Deures de l'intern. Vigilància i seguretat dels establiments. Règim disciplinari", on es tracta de les conseqüències sancionadores del trencament de condemna.

El treball de l'intern

El treball té una doble naturalesa de dret i deure i, per això, es mereix una consideració a part.

⁽²⁴⁾ Article 25.1 LOGP.

⁽²⁵⁾ Article 29.1 LOGP.

a) Com a falta disciplinària greu o molt greu²⁶.

⁽²⁶⁾Articles 109.a i 108.b del RP de 1981, que es manté vigent en aquest punt.

b) Com a delictes d'atemptat o resistència²⁷.

⁽²⁷⁾Article 550 CP.

3) Observar una conducta correcta amb els companys d'internament. També en aquest cas la infracció d'aquest deure es pot traduir en la comissió d'una falta disciplinària greu o molt greu²⁸.

⁽²⁸⁾Articles 109.d i 108.d del RP.

7.6.4. La relació de subjecció especial

La jurisprudència del Tribunal Constitucional ha qualificat de manera reiterada la relació dels interns amb l'Administració penitenciària com a relació de subjecció especial.

La idea implica l'afirmació d'una dependència de l'individu respecte a una finalitat específica de l'Administració pública que s'afegeix a la relació de dependència jurídica en què com a súbdit es troba davant l'Estat.

La relació de subjecció especial és una idea importada de la doctrina administrativista alemanya, formulada al segle XIX per **Laband** i **Jellinek**, i desenvolupada per Otto Mayer fins a imposar-se de manera generalitzada en l'àmbit administratiu.

El cas que es correspon millor amb el concepte original és el dels funcionaris, però el Tribunal Constitucional l'ha estès, a més dels presos, a altres situacions, com els concessionaris de serveis o d'obres, les entitats bancàries, els col·legis professionals i els objectors de consciència.

La **teoria de la relació de subjecció especial** ha estat vinculada a un concepte d'estat que no és el propi de l'estat de dret que defineix l'actual Constitució. Si es tenen en compte els orígens de la teoria, implica una concepció de l'activitat administrativa al marge del sotmetiment al dret. Per això no deixa de sorprendre que el Tribunal Constitucional hagi adoptat, i fins i tot desenvolupat de manera immoderada, un concepte que ha estat objecte de crítica per part de la doctrina i que no ha penetrat en la teoria jurídica ni en la pràctica jurisprudencial d'altres països d'Europa.

A més de les objeccions que suscita en si el concepte, resulta problemàtic recrear-lo en l'àmbit penitenciari. Des de diferents punts de vista es fan les consideracions següents:

a) Segons un sector de la doctrina, faltaria la nota de **voluntarietat**, el veritable fonament del concepte de relació de subjecció especial.

b) Un altre sector de la doctrina, considerant que aquest concepte no es pot desvincular d'una visió absolutista de l'Estat, considera que serveix de fonament d'un **sistema penitenciari retributiu** en el qual l'intern troba anul·lats o restringits essencialment els seus drets, cosa que no resulta compatible amb una concepció resocialitzadora de la presó.

c) Finalment, no es poden oblidar les opinions partidàries d'assumir la teoria donant-li una fonamentació dins del marc del model actual d'estat. En la doctrina administrativista destaca l'aportació de **López Benítez**, que reconeix la recepció acrítica d'aquesta teoria a Espanya a partir de la jurisprudència i s'esforça per evitar-ne l'expansió injustificada. Els elements característics d'una relació especial de subjecció es troben, segons aquest autor:

- D'una banda, en el fet que l'Administració pública sigui part activa i estigui regida pel dret administratiu.
- De l'altra, en la inserció efectiva i permanent de l'administrat en l'organització administrativa.

En el cas dels presos aquest autor adverteix les dificultats que hi ha per a adscriure'ls a una de les raons que determinen la inserció de l'administrat en l'organització administrativa, i que s'ha de recórrer al camí tortuós d'afirmar que l'Administració penitenciària ofereix unes prestacions a la resta de ciutadans i al mateix intern, respecte al qual exerceix una funció regeneradora i educativa.

A l'excepcionalitat de la forma d'inserció –presidida per la nota de la coacció– s'afegeixen les particularitats de la situació jurídica del reclus, que impedeixen que es pugui afirmar un paper central de l'Administració penitenciària com a part activa i que a més obliguen a preveure actuacions dràstiques sobre les llibertats més primàries de l'individu que impedeixen l'aplicació automàtica del règim de les relacions de subjecció especial en aspectes com la introducció d'excepcions al principi de reserva de llei orgànica.

En qualsevol cas, i malgrat les crítiques doctrinals, el Tribunal Constitucional espanyol ha fet ús reiteradament de la teoria de la subjecció especial en l'àmbit penitenciari, tot i reconèixer en algun cas que es tracta d'un concepte imprecís.

En una formulació que ha estat reproduïda més o menys literalment en resolucions posteriors, el Tribunal Constitucional afirma el següent:

Lectura complementària

Per a obtenir més informació sobre l'ús per part del Tribunal Constitucional de la teoria de la subjecció especial, podeu consultar les sentències 61/1990 i 120/1990.

"El interno se integra en una institución preexistente y que proyecta su autoridad sobre aquellos que, aparte de su condición común de ciudadanos, adquieren el status específico de individuos sujetos a un poder público que no es el que, con carácter general, existe sobre el común de los ciudadanos."

STC 2/1997, de 21 de gener

La **doctrina de la relació de subjecció especial** ha estat objecte de matisacions creixents per part de la jurisprudència constitucional en assenyalar que s'ha d'entendre en un sentit restrictiu compatible amb el valor preferent dels drets fonamentals, o que, si bé aquesta doctrina pot fonamentar la limitació d'alguns drets, també imposa que es protegeixi i es faciliti l'exercici dels drets no limitats, i recorda, en definitiva, que la justícia no s'atura a les portes de les presons.

Lectura complementària

Per a veure les matisacions de la doctrina de la relació de subjecció especial consulteu les sentències del Tribunal Constitucional següents: 129/1995 (f. 3), 143/1995 (f. 2), 48/1996, 35/1996, 127/1996 i 192/1996.

Les conseqüències que el Tribunal Constitucional ha derivat de la consideració de la relació penitenciària com a relació de subjecció especial són les següents:

a) La relació de subjecció especial és el **fonament de la potestat disciplinària de l'Administració**, aspecte que limita l'abast del principi de legalitat i la reserva de llei.

Segons el Tribunal Constitucional, en virtut de la subjecció especial:

"El *ius puniendi* no es el genérico del Estado y por tanto la propia reserva de Ley pierde parte de su fundamentación material, dado el carácter en cierta medida insuprimible de la potestad reglamentaria, expresiva de la capacidad propia de autoordenación."

STC 2/1987

El fet que sigui en el Reglament penitenciari i no en la Llei on es tipifiquen les infraccions disciplinàries trobaria aleshores justificació en aquesta subjecció especial.

b) La relació de subjecció especial justifica que les sancions penitenciàries s'imposin mitjançant òrgans de la mateixa Administració, sense que això infringeixi la prohibició constitucional que l'Administració civil pugui imposar sancions que, directament o indirectament, impliquin privació de llibertat.

El Tribunal Constitucional ha establert que l'**status libertatis** del ciutadà intern en un centre penitenciari es veu modificat al si d'una relació de subjecció especial:

"De tal manera que, en el ámbito de la institución penitenciaria, la ordenación del régimen a que quedan sometidos los internos no se ve limitado por el ámbito de un derecho fundamental que ha perdido ya, en este ámbito específico, su contenido propio, según claramente se deriva del que dispone el apartado segundo del art. 25. La libertad que es objeto del derecho fundamental resultó ya negada legítimamente por el contenido de la condena, lo que, por eso mismo, determinó la restricción temporal del derecho fundamental que aquí se invoca."

STC 2/1987

c) Tot i que la doctrina de la relació de subjecció especial s'ha manifestat sobretot en matèria disciplinària, el Tribunal Constitucional l'ha desenvolupat fora d'aquest àmbit, concretament en els supòsits de presos que es declaren en **vaga de fam**.

Les sentències 120/1990 i 121/1990, de 27 de juny, recorren a la relació de subjecció especial com a argument decisiu per a considerar que l'Administració té no solament el dret, sinó fins i tot l'obligació d'alimentar forçosament els vauistes si la seva vida es troba en perill i aquests no desisteixen en la seva actitud. Les sentències esmentades, després de matisar la doctrina jurisprudencial subratllant que és necessari entendre la relació de subjecció especial en sentit reductiu compatible amb el valor preferent que correspon als drets fonamentals, afirmen que entre l'entramat de drets i deures de l'Administració i l'intern:

"Destaca el deber esencial de velar por la vida, integridad y salud del segundo, valores consagrados constitucionalmente y que permiten, en determinadas situaciones, imponer limitaciones a los derechos fundamentales de internos que se ponen en peligro de muerte como consecuencia de una huelga de hambre reivindicativa, que podrían resultar contrarias a estos derechos si se tratara de ciudadanos libres o incluso internos que se encuentren en situaciones diferentes."

Amb aquest plantejament, el Tribunal posa un èmfasi especial en un element que no havia estat determinant en els pronunciaments doctrinals previs sobre la problemàtica de la vaga de fam en l'àmbit penitenciari. No sembla especialment qüestionable que la **legimitat de l'alimentació forçosa** es fonamenti en la relació particular en què es troba l'intern enfront l'Administració, sobretot si el Tribunal hagués deixat clar –cosa que no ha fet– que fora del context penitenciari els arguments a favor de la intervenció coactiva cedirien davant els que aconsellen respectar una decisió lliure d'un ciutadà adult i en estat de consciència.

Des del punt de vista de la dogmàtica juridicopenal, el raonament anterior, que arriba a afirmar un deure de l'Administració a partir d'una doctrina limitadora dels drets dels interns, podria servir com a punt d'arrencada per a elaborar criteris que permetin definir la posició de garant en l'àmbit penitenciari. L'afirmació d'una posició de garant per part dels funcionaris penitenciaris permetrà fonamentar la seva **responsabilitat penal a títol de comissió per omissió** en el cas que s'hagi produït un resultat típic al qual hagi contribuït de manera rellevant la infracció d'un deure d'evitació per part del garant, en els termes exigits en l'article 11.a del Codi penal.

Lectura recomanada

Vegeu V. Cervelló Donderis (1996). "La huelga de hambre penitenciaria: Fundamento y límites de la alimentación forzosa", *Estudios Penales y Criminológicos*, (núm. 19).

Aquesta forma de responsabilitat, estrictament personal, s'afegeix a la **responsabilitat patrimonial de l'Administració** en el cas que algun dels interns hagi vist lesionats els seus béns o drets com a conseqüència del funcionament dels serveis públics.

Responsabilitat patrimonial

El Tribunal Suprem ha declarat en diverses ocasions la responsabilitat patrimonial –ja sigui com a responsabilitat civil subsidiària o administrativa– en casos d'homicidi o lesions d'un intern causades per un altre.

8. Els establiments penitenciaris

8.1. L'inici de la reforma de les presons

Testimonis il·lustres²⁹ al final del segle XIX opinaven que l'estat dels nostres establiments penitenciaris era lamentable: estructures defectuoses, condicions de vida infrahumanes, alimentació escassíssima, falta d'higiene, elevada mortalitat, barreja indiscriminada de joves i adults, mala ubicació, manca de sistema, arbitrarietat, duresa i tensions permanents. La **supressió dels ferros i els grillons** es du a terme durant la Segona República amb l'arribada d'una directora general de presons: **Victoria Kent**. Amb ella s'inicia un camí al llarg del qual la creació d'organismes com l'**Institut d'Estudis Penals** arribarà a consolidar i fer avançar iniciatives penitenciàries lloables, com per exemple:

- Establiments hospitalaris.
- Permisos de sortida.
- Llibertat de culte.
- Possibilitat de comunicacions i visites internes.
- Aplicació de la llibertat condicional als presos de més de setanta anys.

Així, no fa gaire de la concepció de l'establiment penitenciar com a magatzem indiscriminat de detinguts i presos en condicions caòtiques, infrahumanes i marginals. El problema de la falta d'establiments penitenciaris adequats per a complir les finalitats del tractament modern és universal.

Quant a l'**aspecte arquitectònic**, les presons actuals són molt lluny de ser les estructures obsoletes de molts establiments penitenciaris que fins fa poc es podien veure en algunes localitats. Els dos principis inspiradors en aquesta matèria són els següents:

- 1) La cel·la individual.
- 2) La construcció en horitzontal, estructurada per un sistema de mòduls i amb extensions de terreny no inferiors a 70.000 metres quadrats.

La idea arquitectònica que impera avui dia tendeix a desenvolupar ambients físics que afavoreixin l'evolució de tècniques socials i la implantació de comportaments responsables.

(29) Concepción Arenal i Bernaldo de Quirós, entre altres.

Victoria Kent

Victoria Kent (1898-1987)

Política i jurista espanyola. Designada directora general de presons per la República, es va guanyar una gran popularitat pels seus intents de reforma en la línia de la tradició de Concepción Arenal. Fou elegida diputada els anys 1931 i 1936.

Lectura recomanada

Per a ampliar el tema de la configuració arquitectònica dels centres, vegeu:

J. M. Bueno Castellote (1989). "Diez años de arquitectura penitenciaria española". A: *VI Jornadas Penitenciarias Andaluzas* (pàg. 247 i seg.). Consejería de Gobernación de la Junta de Andalucía.

En l'àmbit estatal, la presó no presenta un panorama optimista, ni pel que fa a avenços en el tractament ni tampoc en l'augment del nombre d'establiments.

8.2. Tipologia dels centres

8.2.1. Separació

La separació dels interns ha estat una de les necessitats bàsiques de tots els sistemes penitenciaris.

La Llei orgànica general penitenciària (LOGP) estableix que:

"Cualquiera que sea el centro en el que tenga lugar el ingreso se procederá, de manera inmediata, a una completa separación, teniendo en cuenta el sexo, emotividad, edad, antecedentes, estado físico y mental y, respecto de los penados, las exigencias de tratamiento."

Article 16

Aquest precepte plasma el concepte de **separació**, que mai no s'ha de confondre amb el de **classificació** en sentit estricte, vinculat al tractament dels penats.

La separació respon a necessitats pràctiques en el moment de l'ingrés i ha estat, gairebé sense excepció, referida tant als centres de penats com als de preventius.

La responsabilitat d'aquesta tasca recau d'una manera principal sobre la Direcció i els òrgans col·legiats de cada centre.

8.2.2. Les classes d'establiments

El passat i el present d'aquestes institucions està separat per dos conceptes diferents d'establiment penitenciar.

Les **Regles mínimes** indiquen que:

"Reclusos de diferentes categorías deberán ser alojados en establecimientos diferentes o en diferentes secciones dentro de un mismo establecimiento, según sexo, edad, antecedentes, motivo de detención y el tratamiento que corresponda aplicarles."

Regla 8

Centre penitenciar Lledoners, inaugurat el 2008

La **regulació legal vigent** dels establiments penitenciaris a Espanya rep, doncs, una doble influència:

- 1) D'una banda, la de les Regles mínimes de Ginebra.
- 2) De l'altra, la dels principis constitucionals, concretament els articles 25.2, 9.3 i 25.1 de la Constitució espanyola.

Des d'aquesta doble perspectiva es construeix una triple dimensió normativa dels establiments penitenciaris en funció de la seva finalitat, segons que aquests siguin:

- a) De caràcter preventiu.
- b) De compliment de penes.
- c) Establiments especials.

Gravat del segle XVIII que mostra la situació en una presó de l'època.

La **definició normativa**, amb descripció puntual de les seves característiques, la proporcionen els articles 7 i següents de la Llei orgànica general penitenciària, i la seva **articulació funcional**, els articles 76 i següents del Reglament penitenciari. Raons de caràcter processal i criminològic configuren els tres grans apartats en què es divideix la **tipologia d'establiments**:

1) Els anomenats **establiments preventius** són centres destinats a la retenció i la custòdia, tant de detinguts com de presos. Els primers tenen sempre una situació transitòria i els segons han de ser presos de caràcter preventiu.

La llei permet que s'hi compleixin petites penes privatives de llibertat que no ultrapassin els sis mesos i assenyalava la necessitat que hi hagi, com a mínim, un centre d'aquest tipus per província.

2) Els **establiments de compliment** estan lligats a l'execució de les penes privatives de llibertat. Són de règim tancat, ordinari i obert, i eviten la barreja d'interns per tal d'assolir amb més eficàcia les seves finalitats. A més, la llei obliga a mantenir la separació per sexes.

Els joves de fins a 21 anys també tenen els seus centres de compliment específics. Si hi ha circumstàncies especials extraordinàries inherents a la personalitat d'un intern, s'hi pot quedar fins als 25 anys.

3) Els **establiments especials** tenen com a nota definitòria la prevalença de la finalitat assistencial sobre qualsevol altra que pugui inferir-se de l'execució de la pena. La personalitat o la situació especial del subjecte en determinen l'internament. N'hi ha de tres tipus:

- a) Centres hospitalaris.
- b) Centres psiquiàtrics.

c) Centres de rehabilitació social.

8.2.3. Els establiments penitenciaris de preventius

Són centres d'àmbit provincial, la finalitat dels quals és la retenció i la custòdia de detinguts i presos. L'assoliment de la convivència, encaminada al compliment previst per les lleis processals, és l'eix essencial del seu funcionament. Només com a excepció, i en virtut de la Llei orgànica general penitenciària³⁰, es poden complir en aquests establiments les penes i les mesures de seguretat que no ultrapassin els sis mesos de durada. La raó d'aquesta disposició és l'analogia entre aquest supòsit i la situació de transitorietat dels presos preventius.

⁽³⁰⁾Article 8.1.

Aquests centres poden ser de tres classes:

- 1) D'homes.
- 2) De dones.
- 3) De joves.

En la pràctica, les dones i els joves ocupen departaments independents, amb separació absoluta en els centres preventius destinats a homes. Això és degut a dos motius:

- a) La desproporció abismal entre la delinqüència masculina i femenina.
- b) L'alt cost de les instal·lacions penitenciaris.

El Reglament penitenciari de 1996 indica que el règim dels detinguts i ingressats per aquest caràcter és el mateix que el **règim general** o ordinari, per la qual cosa imperen els principis de seguretat, ordre i disciplina encaminats a aconseguir una convivència ordenada:

- a) Es garanteixen vuit hores de descans nocturn, dues hores per a assumptes propis i temps suficient per a participar en activitats culturals i terapèutiques i per als contactes amb el món exterior.
- b) Els interns han de disposar, així mateix, d'un calendari mensual d'activitats aprovat pel Consell de Direcció i de la indicació de l'horari de funcionament del mateix centre.
- c) Són prestacions personals obligatòries respectar l'horari del centre, com també complir les mesures d'higiene i sanitàries que s'adoptin i col·laborar-hi.

No obstant això, d'acord amb el que estableix l'article 10 de la Llei orgànica general penitenciària, són d'aplicació, a proposta de la Junta de Tractament i amb l'aprovació del Centre Directiu, les normes previstes per als establiments de compliment de règim tancat quan es tracti d'interns extremadament perillosos o manifestament inadaptats al règim ordinari.

8.2.4. Els establiments penitenciaris de compliment

La finalitat d'aquests establiments ja no és aconseguir una convivència transitoria, sinó l'execució de les penes privatives de llibertat. Dins de la pertinent organització separada per sexes, la tipologia d'aquests establiments inclou, per imperatiu legal³¹, centres de règim tancat, ordinari i obert.

⁽³¹⁾Article 9.1 de la LOGP.

Els establiments de règim tancat

Els establiments penitenciaris de règim tancat tenen caràcter excepcional a causa de la perillositat intrínseca dels interns que els ocupen. El caràcter prevalent dels principis d'ordre, disciplina i seguretat fa que hi hagi un major control de les activitats dels interns, que hi romandran fins que no disminueixin o desapareguin les raons que en van determinar l'ingrés.

Percentatge de reclusos perillosos

Actualment el percentatge estadístic d'interns en aquests establiments és inferior al 10% de la població reclusa.

Els **interns** per als quals estan previstos aquests establiments, n'assenyalem els següents:

- 1) Penats que hagin tingut conductes consistents en incendis, motins, destrucció d'instal·lacions, enfrontaments, violència cap a altres interns, indisciplina manifesta referida a agressions, amenaces, coaccions, insults o provocacions als funcionaris, negatives arbitràries a complir ordres legals de conduccions, assistències a judici oral o diligències i compliment de sancions disciplinàries, com també els instigadors d'aquests actes.
- 2) Penats de perillositat extrema i inadaptats al règim ordinari i obert. Només els equips d'observació i tractament poden apreciar aquestes circumstàncies seguint sempre accions basades en causes objectives.
- 3) Detinguts i presos qualificats de perillositat extrema i inadaptats al règim propi dels establiments de preventius.

Els interns d'aquests establiments es corresponen amb els de **primer grau de tractament**, de conformitat amb el sistema d'individualització científica de la pena previst en la nostra normativa penitenciària.

(32) Article 10.

L'article 89 del Reglament penitenciari de 1996 indica que, en consonància amb la Llei orgànica general penitenciària³², aquest règim només s'aplica als penats que, bé inicialment, bé per una involució en la seva personalitat o conducta, siguin classificats en primer grau pel fet de tractar-se d'interns extremadament perillosos o manifestament inadaptats als règims ordinari i obert.

El Reglament també estableix el **funcionament** i les **característiques** d'aquest règim:

- a) S'ha de complir en cel·les individuals.
- b) Es limiten les activitats en comú dels interns.
- c) Hi ha un control i una vigilància superiors sobre els interns.
- d) S'exigeix de manera especial l'acatament de totes les mesures de seguretat, ordre i disciplina que elabori el Consell de Direcció, amb l'informe previ de la Junta de Tractament.

En cap cas, el règim de vida per a aquests interns no pot establir limitacions de règim iguals o superiors a les fixades per al règim de compliment de la sanció d'aïllament en cel·la.

El RD 419/2011, de 25 de març, pel qual es modifica el reglament penitenciari, adopta diverses mesures que suposen una intensificació del control sobre els interns que estan en aquesta classe d'establiments. La modificació reglamentària és una resposta a la sentència del Tribunal Suprem de 17 de març de 2009 que va declarar la nul·litat de l'apartat primer de la Instrucció 21/1996, de 16 de desembre, de la Direcció General d'Institucions Penitenciàries. La Sentència afirmava que les circulars o instruccions no poden regular aspectes que afecten directament drets fonamentals, que en el seu cas s'han d'abordar mitjançant lleis o el seu desenvolupament reglamentari. La reforma incideix en els procediments de seguretat, informació i control d'interns molt conflictius o inadaptats, específicament els condemnats per delictes de terrorisme o criminalitat organitzada. El preàmbul del decret fa referència a la problemàtica derivada de l'increment que en els darrers anys s'ha produït en l'accés a les presons d'aquest tipus d'interns, especialment dels vinculats al terrorisme gihadista, i manifesta una preocupació pel fenomen de captació i proselitisme dins dels centres.

A més de donar cobertura reglamentària als fitxers d'interns d'especial perillositat (FIES), en l'article 62 es preveu que la intensitat dels controls dels interns s'adequarà a la potencial perillositat dels interns a qui s'apliquen, particularment en els supòsits d'interns que pertanyen a grups terroristes, de delinqüèn-

cia organitzada o de perillositat extrema. Per aquesta finalitat, l'Administració podrà constituir grups especialitzats de funcionaris. A més, l'article 90 disposa que en els mòduls o departaments de règim tancat es dissenyarà un programa d'intervenció específic que garanteixi l'atenció personalitzada als interns que estiguin en aquest règim, per part d'equips tècnics especialitzats i estables.

Dins del règim tancat s'estableixen dues modalitats en el sistema de vida:

1) Departaments especials

a) Els interns han de gaudir, com a mínim, de tres hores diàries de **sortida al pati**. Aquest nombre es pot ampliar fins a tres hores més per a dur a terme activitats programades.

b) En les sortides al pati no poden romandre, en cap cas, més de dos interns junts. Aquest nombre pot augmentar fins a un màxim de cinc per a dur a terme activitats programades.

c) Diàriament s'ha de dur a terme el **registre de les cel·les i l'escorcoll dels interns**³³. Si hi ha sospites fonamentades que un intern posseeix objectes prohibits i raons d'urgència que exigeixen una actuació immediata, es pot recórrer al nu integral per ordre motivada del cap de serveis, que ha d'informar al director.

d) Els **serveis mèdics** programen les visites periòdiques a aquests interns i informen el director sobre el seu estat de salut.

e) El Consell de Direcció elabora les **normes de règim interior** sobre serveis de barberia, dutxes, perruqueria, economat, distribució de menjar, neteja de cel·les i dependències comunes, sobre disposició de llibres, revistes, diaris, aparells de ràdio i televisió, i sobre la roba i els béns i objectes de què els interns poden disposar en les seves cel·les.

f) Per a aquests departaments especials es dissenya un **model d'intervenció i programes genèrics de tractament** ajustats a les necessitats de règim i orientats a assolir l'adaptació progressiva de l'intern a la vida en règim ordinari, i incentivar aquells factors positius de conducta que puguin servir d'al·licient per a la reintegració i la reinserció social de l'intern.

2) Centres o mòduls de règim tancat

a) Els interns gaudeixen, com a mínim, de quatre hores diàries de **vida en comú**. Aquest horari es pot augmentar fins a tres hores més per a dur a terme activitats programades prèviament.

El sistema de vida en els departaments especials regula les sortides al pati dels interns.

⁽³³⁾ L'escorcoll es practica de la manera prevista en l'article 68 del Reglament penitenciari.

b) El Consell de Direcció³⁴ estableix el **nombre d'interns** que, de manera conjunta, poden fer activitats en grup.

(34) Amb l'informe previ de la Junta de Tractament.

c) La Junta de Tractament programa detalladament **activitats** culturals, esportives, recreatives o formatives, laborals o ocupacionals, que se sotmeten a l'aprovació del Consell de Direcció. Aquests programes es remeten al Centre Directiu perquè siguin autoritzats i per fer-ne el seguiment.

Els establiments de règim ordinari

Aquest tipus d'establiment és el previst en la Llei orgànica general penitenciària com a pas intermedi entre els tancats i els oberts. En aquests centres transcorre la majoria del compliment penitenciari dels presos ordinaris, que constitueixen la major part de la nostra població penitenciària.

Els principis de seguretat, ordre i disciplina tenen la seva raó de ser i el seu límit en l'assoliment d'una convivència ordenada.

El **funcionament** dels establiments de règim ordinari és el següent:

a) D'acord amb els criteris establerts a la Llei orgànica general penitenciària³⁵, la **separació interior** de la població reclusa s'ajusta a tres tipus de motivacions:

(35) Article 16.

- Les necessitats o exigències del tractament.
- Els programes d'intervenció.
- Les condicions generals del centre.

En qualsevol cas, queden consagrades com a activitats bàsiques en la vida del centre el treball i la formació.

b) La **distribució horària** garanteix a l'intern:

- Un mínim de dues hores de dedicació a assumptes propis.
- Vuit hores de descans nocturn.
- Un espai horari³⁶ que sigui suficient per a atendre tant les activitats culturals com les terapèutiques i els contactes amb el món exterior.

(36) En principi l'horari no està pre-determinat.

c) De conformitat amb la Llei orgànica general penitenciària³⁷ els reclusos estan obligats a:

(37) Article 29.2.

- Respectar l'horari del centre.
- Seguir les mesures d'higiene i sanitàries que s'adoptin.
- Dur a terme les prestacions necessàries per al manteniment del bon ordre, la neteja i la higiene dels establiments.

Els establiments de règim obert

Les presons obertes es defineixen doctrinalment com aquelles mancades d'obstacles físics contra l'evasió³⁸ inspirades en el principi d'autoresponsabilitat dels interns.

L'ordre i la disciplina són els propis per a assolir una convivència normal en tota la col·lectivitat civil, amb absència de controls rígids³⁹ que contradiguin la confiança que com a principi inspira aquestes institucions.

⁽³⁸⁾Murs, xarxes de filferro, reixes, fossat i vigilància exterior.

⁽³⁹⁾Formacions, escorcolls, requis, intervenció de visites i correspondència.

Entre els objectius i principis que s'estableixen en el Reglament penitenciari de 1996 convé destacar la **potenciació de les capacitats d'inserció social positiva** que presenten els penats classificats en tercer grau, duent a terme les tasques de suport i d'assessorament a la cooperació necessària per a afavorir-ne la incorporació progressiva al medi social.

Integració positiva

Les institucions penitenciàries han d'actuar de manera coordinada amb tots els organismes i totes les institucions de l'àmbit públic o privat que actuïn en l'atenció i la reinserció dels reclusos promovent criteris d'actuació que permetin aconseguir-ne la integració en la societat.

La consecució d'aquests objectius s'efectua a partir de l'**atenuació de les mesures de control**, tot això sens perjudici de l'establiment de programes de seguiment i avaluació de les activitats realitzades dins i fora de l'establiment.

El **principi d'autoresponsabilitat** ha de fer possible que els interns participin en l'organització de les activitats. Com a mesura de normalització social i integració, es facilita la participació plena del reclus en la vida familiar, social i laboral.

El Reglament penitenciari recull tres **classes d'establiments de règim obert**:

- 1) **Centres oberts o d'inserció social**, que són centres dedicats a interns en tercer grau de tractament.
- 2) **Seccions obertes**, que són parts d'un establiment penitenciari polivalent, del qual depenen amb caràcter administratiu, dedicades a interns en tercer grau de tractament.

3) Unitats dependents, que són instal·lacions residencials situades fora dels recintes penitenciaris i incorporades funcionalment a l'Administració penitenciària mitjançant la col·laboració amb entitats públiques o privades. Tenen la finalitat de facilitar l'assoliment d'objectius específics de tractament en interns classificats en tercer grau.

El règim de tercer grau per a penats amb una trajectòria delictiva peculiar, personalitat anòmala o condicions singulars té una consideració especial.

Una de les novetats del Reglament penitenciari de 1996 és l'anomenat **règim obert restringit**⁴⁰, que té com a objectiu establir la modalitat de vida adequada per a aquest tipus d'interns establint les condicions, els controls i els mitjans de tutela que s'han d'observar, especialment en els supòsits de sortides a l'exterior, que es poden arribar a restringir en funció del programa que s'hagi de seguir en cada cas.

⁽⁴⁰⁾Article 82 RP.

En el règim obert restringit s'hi inclouen alguns **supòsits**, com per exemple:

- a) Dones penades classificades en tercer grau quan s'acrediti que no tenen possibilitat d'exercir un treball remunerat a l'exterior, però que consti, amb l'informe previ dels serveis socials corresponents, que exerciran tasques de treball domèstic al seu domicili familiar. Aquesta circumstància, degudament controlada, fa d'aquestes tasques una feina conceptuada com a treball a l'exterior.
- b) Situacions que tinguin com a objectiu ajudar l'intern a fer que iniciï la recerca d'un mitjà de subsistència per al futur o trobar alguna associació o institució que l'aculli i li doni suport en el moment que sigui posat en llibertat.

8.2.5. Els establiments o departaments per a joves

El Reglament penitenciari de 1996 regula els departaments per a joves⁴¹ i estableix per a cada jove internat un projecte educatiu que s'ha d'adaptar a les seves característiques personals. El jove és objecte de seguiment i avaluació periòdica per part dels professionals que l'atenen.

⁽⁴¹⁾Article 9.2 LOGP i articles 173 a 177.

Vegem quines són les seves **característiques** principals:

- a) Aquests departaments estan dissenyats especialment per a **joves de fins a 21 anys** d'edat, per bé que, en circumstàncies extraordinàries inherents a la personalitat de l'intern, la seva permanència es pot prorrogar fins als **25 anys**.

b) Aquests departaments proporcionen una **acció educativa intensa**⁴² en un ambient similar, quant a llibertat i responsabilitat, al que hagin de viure quan acabin de complir la condemna.

⁽⁴²⁾D'acord amb mètodes pedagògics i psicopedagògics.

Per tot això, es fomenta el contacte de l'intern amb el seu entorn social utilitzant al màxim els recursos existents i procurant que les institucions comunitàries participin en la vida del departament.

c) Aquests **departaments** o **mòduls** es diversifiquen en diferents tipus, segons que els interns que hi estiguin destinats es trobin classificats en primer, segon o tercer grau.

d) En els departaments de joves mereixen atenció preferent:

- Les condicions arquitectòniques, de conservació i servei.
- El nombre i la qualificació del personal que hi és adscrit.

e) Per tal d'aconseguir que els interns participin i col·laborin en el tractament, en aquests departaments es posa en pràctica un **sistema flexible de separació** que determina una modalitat de vida diferent en funció de la confiança i la llibertat que mereixi l'intern.

f) La presència i el grau de **mesures exteriors de seguretat** es correspon amb els diferents tipus de departaments de joves.

El RP1996 preveu desenvolupar **cinc programes fonamentals** i amb aquesta finalitat estableix el següent:

- 1) Les condicions arquitectòniques i ambientals.
- 2) El sistema de convivència de cada departament.
- 3) L'organització de la vida de cada departament, en funció de les necessitats dels departaments.

Aquests programes són els següents:

a) **Programa de formació instrumental i formació bàsica:** té per objecte atorgar al jove una formació general que compensi l'educació deficitària rebuda durant el seu desenvolupament. La seva finalitat és possibilitar que l'intern accedeixi a tots els nivells d'ensenyament establerts en el sistema educatiu vigent.

b) **Programa de formació laboral:** abraça des de l'aprenentatge inicial fins a l'actualització, la reconversió i el perfeccionament de coneixements i habilitats per a exercir una professió o un ofici.

c) **Programa de formació per a l'oci i la cultura:** la pretensió d'aquest programa és que l'intern aprofiti el seu temps lliure per a formar-se i aprofundir els valors cívics.

d) **Programa d'educació física i esport:** a més de millorar l'estat físic de l'intern, es pretén que aquest sigui un mitjà per a alliberar les tensions físiques i psicològiques de la seva persona.

5) **Programa d'intervenció:** es tracta d'un programa adaptat a problemàtiques de tipus psicosocial, de drogodependències o de manca d'integració social normalitzada dels interns.

El RD 419/2011, de modificació del reglament penitenciari, estableix que si l'intern té menys de 21 anys, les revisions, tant de modalitat com de grau, que suposi més de 6 mesos de permanència en el mateix règim de vida, els haurà d'aprovar el centre directiu (article 92.h).

8.2.6. Els establiments per a dones

L'estudi dels establiments per a dones s'ha d'iniciar a partir de la reforma sorgida arran de la Llei orgànica 13/1995, de 18 de desembre, sobre modificació de la Llei orgànica general penitenciària. Aquesta reforma afecta exclusivament l'article 38.2 de la Llei orgànica general penitenciària, en què es preveu que les internes puguin romandre amb els seus fills fins que aquests assoleixin l'edat d'escolarització obligatòria, és a dir, fins als tres anys.

L'exposició de motius de la reforma estableix com a punt de partida el conjunt de canvis observats en la vida penitenciària dels centres per a dones com a motiu justificatiu de la nova regulació. Així, es destaca l'augment del nombre de dones recluses de 487 l'any 1980 a 3.997 el 1994 i fins a 6.000 l'any 2008. La majoria de les dones recluses tenen entre 21 i 35 anys d'edat i la mitjana és de 32 anys, fet que incideix de manera determinant en l'augment d'infants a la presó.

El programa de formació laboral prepara els interns per a exercir una professió o un ofici.

La pràctica de l'esport millora considerablement l'estat físic i psíquic dels interns.

Lectura recomanada

Per a ampliar la informació sobre la reforma de la Llei orgànica 13/1995, vegeu el fascicle primer del BOE núm. 302 de 19 de desembre de 1995.

En la línia establerta l'any 1979 en aprovar-se la Llei orgànica general penitenciària, el legislador ha pretès salvaguardar l'infant de les greus disfuncions que l'estada a la presó pot ocasionar-li en el seu desenvolupament emocional i psicològic, en la mesura que, en fer-se conscient de la privació de llibertat que pateix la seva mare, el procés de formació de la seva personalitat pot resultar directament influït per aquest fet.

Per tant, en aquesta situació hi ha dos **interessos** no sempre coincidents:

1) El de la mare, que, exercint els drets de la pàtria potestat i la facultat atorgada per la Llei orgànica general penitenciària, pot pretendre tenir el fill en la seva companyia, en tot cas i siguin quines siguin les conseqüències.

2) El del fill amb el dret a ser protegit perquè es pugui desenvolupar físicament, mentalment, moralment, espiritualment i socialment d'una manera saludable i normal.

El període comprès entre el vuitè i el divuitè mes de vida és el més crític i vulnerable, per la qual cosa, a aquestes edats, la **separació** constitueix un fet crucial i traumàtic si no es proveeix l'infant d'un ambient familiar alternatiu.

A aquestes edats la separació és desaconsellable com a regla general i en la majoria de casos es poden conjugar els drets de l'infant i els de la mare. Sempre que quedi garantit l'interès superior del menor, la mare pot fer ús de les instal·lacions que hi ha d'haver en el centre penitenciari.

L'estada dels infants a les presons amb les seves mares preses no s'ha d'interpretar com un dret dels nens i nenes a estar amb la seva mare, sinó que s'ha de considerar en termes de benefici o de mal menor per als menors, en funció d'aconseguir-ne un desenvolupament i una educació integrals.

Els canvis en l'organització del sistema educatiu permeten l'**escolarització** dels infants a partir dels tres anys i els **serveis socials d'atenció a la infància** permeten formes de vida més adequades per al desenvolupament dels menors.

L'**infant** s'ha de veure com a subjecte de drets i deures, en cap cas com a propietat de ningú. Deixant de banda les facultats de la pàtria potestat, que correspon a la mare interna, a aquesta no se li pot admetre un dret absolut a tenir el seu fill dins la presó, com es deriva de les expressions "existirá un local habilitado", "a fin de que las internas puedan tener en su compañía a los hijos" i "podrán tenerlos en su compañía"⁴³.

L'exposició de motius de la Llei orgànica 13/1995 finalitza establint que:

Reducció del temps de permanència

En els països del nostre entorn, s'observa una tendència a reduir el temps de permanència dels nens amb les seves mares preses.

⁽⁴³⁾Article 38 LOGP.

"Los cambios en la protección por maternidad hacen necesario que las internas embarazadas puedan disfrutar del mismo período de descanso que el resto de mujeres. De ahí que se proponga la ampliación del tiempo en que se les exime del trabajo a lo previsto en la legislación laboral."

D'altra banda, l'aprovació de la Llei 21/1987, d'11 de novembre, aplicable a tot menor en situació de desemparament, va significar un avenç en el compliment de funcions per part del Ministeri Fiscal quant a la protecció i l'empara que per llei li correspon en relació amb aquests nens. L'**actuació del Ministeri Fiscal** s'ha de complementar amb una sèrie de mesures, incloses en la Instrucció circular 6/1990 amb aquesta finalitat.

Aquestes mesures són les següents:

a) Ha de fer una visita als centres penitenciaris de dones que hi hagi en la província amb la finalitat d'observar directament l'estat en què es troben els infants que hi romanen internats amb les seves mares preses i valorar-lo; posteriorment ha d'elaborar un informe que ha de remetre a la Fiscalia General.

b) A tot menor que es trobi en situació de desemparament, d'acord amb el que es defineix en l'article 172 del Codi civil, li són aplicables les mesures de protecció establertes i regulades per la Llei 21/1987, d'11 de novembre, amb independència que es trobi internat o no en centres penitenciaris de dones.

c) Els fiscals han d'instar a les entitats públiques l'extensió de les mesures de protecció als infants ingressats en els centres penitenciaris i facilitar-los la tasca en tot el que sigui possible.

d) Només poden romandre ingressats en els centres penitenciaris els fills de les internes que en justifiquin fefaentment la filiació. Tots els altres nens i nenes ingressats en els centres penitenciaris la filiació dels quals no pugui ser justificada o sigui desconeguda s'han de posar a disposició de l'entitat pública a fi que els siguin aplicades les mesures de protecció que preveu la Llei 21/1987, d'11 de novembre.

e) Quan les mares que siguin detingudes amb els seus fills en justifiquin de manera fefaent la filiació i no tinguin parents propers acreditats que se'n facin càrrec, aquests infants s'hauran de posar a disposició de l'entitat pública en un centre d'acollida, com a mínim mentre s'instrueixen les diligències policials a la mare.

f) Tant en el cas anterior com en el cas que la mare ja estigui ingressada a la presó com a preventiva o complint condemna, si aquesta desitja tenir el seu fill al seu costat en el centre penitenciari, un cop acreditada la filiació es dirigirà per mitjà del centre penitenciari a l'entitat pública, la qual, en ús de les facul-

Lectura complementària

Per a ampliar el coneixement de la Instrucció circular 6/1990, vegeu:

L. Fernández Arévalo; B. Mapelli Caffarena (1995). *Práctica forense penitenciaria*. Madrid: Civitas.

Lectures recomanades

Per a aprofundir en tot aquest ventall de mesures, vegeu:

E. Almeda Samaranch (2003). *Mujeres encarceladas*. Barcelona: Ariel.

C. Yagüe Olmos (2007). *Madres en prisión. Historia de las cárceles de mujeres a través de su vertiente maternal*. Granada: Comares.

tats de l'article 172 del Codi civil, farà una avaluació del cas i informarà sobre si aquesta mesura és convenient o no per al menor, o si convé que romangui amb els parents amb els quals residia, tutelar-lo o una altra mesura adequada.

g) En el cas que s'hagi de separar el fill de la mare, cal establir el règim de visites, la periodicitat i la durada i informar-ne el fiscal, que ha de vetllar perquè aquestes es duguin a terme i perquè l'infant no quedi privat de la relació amb la seva mare, si no és que es valora que això és contraproductiu.

h) Tot el que s'ha dit anteriorment s'ha de dur a terme sota la vigilància del fiscal, d'acord amb el que estableix l'article 174 del Codi civil, a qui s'ha d'informar dels expedients i de la resolució que s'acordi tenint en compte els articles 38 de la Llei orgànica general penitenciària, 27 del Reglament penitenciari i 172 del Codi civil. Així mateix, el fiscal ha de recórrer contra totes les resolucions que no consideri legítimes o siguin perjudicials per al menor.

A més, el fiscal ha de sol·licitar al centre penitenciari les llistes dels infants que hi són ingressats, amb la seva filiació i les internes amb les quals es trobin, l'edat, i les altes i baixes, informació que el fiscal ha d'incloure en els seus informes periòdics a la Fiscalia General i en la memòria anual.

El que els atorga és una facultat que s'ha d'interpretar d'una manera molt restrictiva i que s'ha de conjugar sempre, en tot cas, amb l'interès superior del menor a què al·ludeix l'exposició de motius de la Llei 21/1987, d'11 de novembre, aplicable a qualsevol menor en situació de desemparament.

Per als menors de tres anys i les seves mares s'estableixen les anomenades unitats de mares, regulades en els articles 178 a 181 del Reglament penitenciari de 1996. Aquests articles n'estableixen les característiques següents:

- 1) Els centres han de disposar d'un **especialista en educació infantil**, la funció del qual és orientar la programació educativa i lúdica de les activitats dels menors.
- 2) Tots els menors que visquin en l'establiment tenen coberta l'**assistència mèdica** i han de ser assistits per un especialista en pediatria.
- 3) Es garanteix als menors les **hores de descans i de joc** que necessitin; amb aquesta finalitat s'ha d'habilitar un espai prou gran d'acció formativa amb elements de joc i d'entreteniment.
- 4) L'Administració proveirà el necessari perquè les **mares sense mitjans econòmics** puguin atendre els fills que visquin amb elles al centre.
- 5) Per raons d'ordre i de seguretat de l'establiment es pot restringir de manera transitòria el **règim de visites dels menors**.

6) La Junta de Tractament és l'encarregada de programar les **activitats formatives i lúdiques**, com també les **sortides programades a l'exterior** dels menors. Amb aquesta finalitat comptarà amb la col·laboració dels especialistes d'educació infantil i dels serveis socials del centre.

Es tracta, en definitiva, de facilitar una millor protecció assistencial als menors que viuen amb les seves mares internes en establiments penitenciaris donant prioritat a l'assistència i l'atenció dels infants per sobre de qualsevol altra consideració de caràcter penitenciari.

8.3. Administració penitenciària

8.3.1. Institucions competents i òrgans generals

L'article 149.1-6 de la Constitució espanyola estableix que l'Estat té competència exclusiva sobre legislació penal i penitenciària. Alhora, l'LOGP de 1979 preveu la possibilitat que les comunitats autònomes, d'acord amb el que disposen els respectius estatuts d'autonomia, puguin assumir competències pel que fa a l'execució de la normativa penitenciària. La disposició transitòria segona de la LOGP estableix que:

"En el desenvolupament reglamentari de la present llei es tindran en compte les previsions que, en relació amb l'Administració penitenciària, puguin incloure els estatuts d'autonomia que adoptin les diferents nacionalitats i regions."

Alguns estatuts d'autonomia contenen previsions en aquest sentit, com el del País Basc⁴⁴, Andalusia⁴⁵ o Navarra⁴⁶. La comunitat que ha anat més enllà en l'assumpció efectiva de competències és Catalunya, a partir de l'article 11.1 de l'Estatut d'Autonomia de 1979. Des de l'entrada en vigor del Decret de transferència 3482/1983, de 28 de desembre, la Generalitat té al seu càrrec la direcció i gestió dels centres penitenciaris.

⁽⁴⁴⁾Article 10.14.

⁽⁴⁵⁾Article 17.1.

⁽⁴⁶⁾Llei de 10 d'agost de 1982.

L'Estatut d'autonomia de 2006 dedica l'article 168 al sistema penitenciari, amb el contingut següent:

1. Correspon a la Generalitat la competència executiva de la legislació de l'Estat en matèria penitenciària, que inclou en tot cas:

- a) La capacitat per a dictar disposicions que adaptin la normativa penitenciària a la realitat social de Catalunya.
- b) La totalitat de la gestió de l'activitat penitenciària a Catalunya, especialment la direcció, l'organització, el règim, el funcionament, la planificació i la inspecció dels institucions penitenciàries de qualsevol tipus situades a Catalunya.
- c) La planificació, la construcció i la reforma dels establiments penitenciaris situats a Catalunya.
- d) L'administració i la gestió patrimonial dels immobles i dels equipaments adscrits a l'Administració penitenciària catalana i de tots els mitjans materials que li siguin assignats.
- e) La planificació i l'organització del treball remunerat de la població reclusa, i també l'execució de les mesures alternatives a la presó i de les activitats de reinserció.

2. La Generalitat pot emetre informes en el procediment d'atorgament d'indults.

Els establiments penitenciaris de la resta del territori de l'Estat estan sota la gestió del Govern de l'Estat. L'article 79 LOGP es referia a la Direcció General d'Institucions Penitenciàries del Ministeri de Justícia, tot i que posteriorment se n'ha fet càrrec el Ministeri de l'Interior, a través de la Secretaria d'Estat d'Institucions Penitenciàries.

Per a una acurada distinció entre les competències legislatives i d'execució cal tenir present:

- a) En primera instància, per **legislació** no solament hem d'entendre el conjunt de normes escrites amb valor de llei formal, sinó que també s'hi han d'incloure els anomenats **reglaments executius**. Un reglament executiu és aquell que es dicta en desenvolupament de la llei i la funció principal del qual és complementar-la.
- b) En segon lloc, l'expressió **matèries penitenciàries** es troba directament vinculada amb totes les regulades en la Llei orgànica general penitenciària i en el Reglament penitenciar, com també en les disposicions complementàries, que són les següents:
 - El règim de compliment de penes.
 - Les mesures privatives de llibertat.
 - La retenció i la custòdia de presos i penats.
 - L'assistència als interns i alliberats.

Centre directiu

El centre directiu, a què fa referència de manera reiterada el reglament penitenciar, s'ha d'entendre que és l'òrgan que té atribuïda en cada administració la competència de la gestió dels serveis penitenciaris, la Secretaria d'Estat corresponent del Ministeri de l'Interior en el cas del Govern de l'Estat i la Secretaria de Serveis Penitenciaris del Departament de Justícia en el cas de la Generalitat de Catalunya, o altres formes que en el futur pugui adoptar l'estructura orgànica de cada institució.

c) Finalment, el concepte **execució** s'identifica, a més del conjunt d'actes concrets d'execució relatius a una matèria determinada, amb els reglaments que es refereixen a aspectes organitzatius interns sempre que no tinguin rellevància des del prisma de la uniformitat en l'ordenament jurídic.

Legislació i execució

La distinció que hi ha entre legislació, que és competència de l'Estat, i execució, que és competència de la comunitat autònoma, no significa que l'Estat no tingui cap competència executiva. Aquesta afirmació es fonamenta en el fet que la potestat reglamentària exigeix que la seva titularitat correspongui a l'Administració central, com també que actuï com a òrgan de suport de la formulació normativa.

El mateix Tribunal Constitucional ha admès la permanència en mans de l'Estat de facultats executives en els supòsits següents:

- 1) Quan l'execució supera l'àmbit exclusivament autonòmic i estén els seus efectes a la totalitat del territori estatal.
- 2) Per raons d'urgència o en situacions excepcionals en matèria de seguretat o d'ordre públic, per bé que en aquests supòsits amb un caràcter immediat i provisional.
- 3) L'article 12 de la Llei orgànica general penitenciària també preveu la competència de l'Estat en el cas d'establiments penitenciaris que afecten diverses àrees territorials.

Les facultats que implica la competència d'execució de la matèria penitenciària per part de les comunitats autònomes són:

- 1) **Direcció, organització i inspecció dels establiments penitenciaris ubicats en el territori**, és a dir, la gestió d'aquests. Això significa organitzar els serveis necessaris de gestió centralitzada en l'àmbit de la comunitat autònoma i administrar el personal penitenciari.
- 2) **Execució del règim i el tractament penitenciari** en totes les seves manifestacions; en tot cas són necessàries les garanties exigides per la llei, els reglaments i la jurisprudència de l'Estat.
- 3) **Potestat reglamentària d'àmbit intern** referida a l'organització dels serveis corresponents, que ha d'estar en perfecta concordança amb les normes reglamentàries de caràcter general dictades per l'Estat.
- 4) **Assistència social a interns, excarcerats i familiars**, en la línia que estableixen l'article 73 de la Llei orgànica general penitenciària i les disposicions normatives que el desenvolupen.

8.3.2. L'administració dels centres penitenciaris

Pel que fa a l'administració particular dels centres penitenciaris cal distingir entre els òrgans col·legiats i els òrgans unipersonals. El Reglament penitenciari de 1996 va estructurar els òrgans preveient, pel que fa als primers, el consell de

direcció, la junta de tractament, els equips tècnics, la comissió disciplinària i la junta economicoadministrativa. Els òrgans unipersonals establerts reglamentàriament són el director, els subdirectors, l'administrador i el cap de serveis.

Òrgans col·legiats

1) Consell de Direcció

Les **funcions del Consell de Direcció** són les següents (art. 270 RP):

- Supervisar l'activitat general del centre.
- Elaborar les normes de règim interior, que han de ser aprovades posteriorment pel Centre Directiu.
- Adoptar les mesures necessàries en els casos d'alteració de l'ordre intern.
- Fixar el nombre d'equips tècnics que han d'actuar en el centre.

La **presidència del Consell de Direcció** correspon al director del centre penitenciari i els seus **membres** són els següents:

- Subdirector de règim.
- Subdirector de seguretat.
- Subdirector de tractament.
- Subdirector mèdic o cap dels serveis mèdics.
- Subdirector de personal (en el cas que n'hi hagi).
- Administrador.

2) Junta de Tractament

Les competències d'aquest òrgan col·legiat estan directament encaminades a l'acompliment de dues tasques:

a) L'establiment dels **programes de tractament** i els **models individualitzats d'execució** per a cada intern.

b) Ha de supervisar l'execució de les **activitats programades per l'equip tècnic** i distribuir-les, segons la seva naturalesa, entre els membres d'aquest.

La Junta de Tractament té les funcions següents:

a) Per als **penats i preventius** en qui concorren les circumstàncies reglamentàriament previstes, la Junta proposa al Centre Directiu l'aplicació del que disposa l'article 10 de la Llei orgànica general penitenciària.

b) En funció de l'estudi científic de la personalitat i de les dades i les informacions de què es disposi, la Junta ha de formular les propostes raonades de grau inicial de **classificació** i de **destinació** a l'establiment que correspongui, com també proposar la progressió o regressió de grau i el trasllat a un altre centre penitenciari, cas per al qual es requereix un informe raonat.

c) La Junta de Tractament adopta acords sobre les **peticions** i les **queixes** que formulin els interns als equips tècnics sobre classificació, tractament o el programa d'intervenció.

d) S'encarrega de concedir els **permisos de sortida**, amb l'autorització prèvia del jutge de vigilància o del Centre Directiu, sempre d'acord amb l'informe elaborat per l'equip tècnic.

e) Respecte als **beneficis penitenciaris** i a la **llibertat condicional**, la Junta eleva les propostes oportunes a les instàncies competents.

En l'àmbit del **funcionament intern del centre**, la Junta té assignades les tasques següents:

a) Organitza l'execució de les prestacions de caràcter assistencial i fomenta les activitats laborals dels interns preservant-ne un desenvolupament correcte d'acord amb el que s'estableix en la normativa vigent.

b) A més designa les persones que consideri més adequades per a dur a terme prestacions personals en serveis auxiliars comuns del centre.

La **presidència de la Junta de Tractament** correspon al director del centre penitenciari i en formen part els membres següents (art. 272 RP):

- Subdirector de tractament.
- Subdirector mèdic o cap dels Serveis Mèdics.
- Els tècnics d'Institucions Penitenciàries que hagin intervingut en les propostes sobre les quals es deliberi.
- Director de la Unitat Docent o, si escau, el pedagog.
- Coordinador dels serveis socials penitenciaris del centre.
- L'educador que hagi intervingut en les propostes.

- Un cap de serveis, si és possible el que hagi intervingut en les propostes.

Els **acords de la Junta** s'adopten sobre les propostes elevades pels equips tècnics en relació amb les mesures encaminades a executar els programes de tractament o els programes individualitzats d'execució.

El RD 419/2011 ha modificat l'article 272 del RP 1996 i ha previst que sigui membre de la junta el subdirector dels centres d'inserció social, d'acord amb el nou impuls que s'ha volgut donar a aquests centres. Si es tracta d'un centre independent, el cap de l'equip de tractament actua com a subdirector de tractament, mentre que en el cas de centres dependents, el subdirector del centre d'inserció social és membre de la junta a més del subdirector de tractament.

3) Equip tècnic

Aquest òrgan col·legiat du a terme l'execució dels programes de tractament o dels models individualitzats d'intervenció que la Junta de Tractament estableixi per a cada intern.

L'equip tècnic, en contacte directe amb el reclus, és el mitjà idoni per a conèixer els problemes i les demandes que formuli la població penitenciària. A més d'atendre les peticions i queixes que es formulin, ha de proposar a la Junta de Tractament les solucions que consideri idònies per a resoldre-les.

L'equip tècnic té assignades les tasques següents:

- a) Avalua els objectius assolits en l'execució dels programes de tractament i informa dels resultats d'avaluació la Junta de Tractament.
- b) En aquells centres en què hi ha tallers o escoles de formació professional, du a terme tasques d'orientació i selecció professional, assessorament pedagògic o psicològic de la formació professional, com també la integració personal i col·lectiva dels interns en el treball o la seva orientació laboral.

El Consell de Direcció del centre fixa el nombre d'equips tècnics de l'establiment i en determina l'organització, el funcionament i la composició d'acord amb les normes establertes en el Reglament penitenciari de 1996, tot això en funció de les característiques de cada centre, i el nombre d'interns i empleats públics penitenciaris que tingui.

La **supervisió i direcció immediates de l'equip tècnic** l'efectua el subdirector de tractament, i en poden ser **membres** un jurista, un psicòleg, un pedagog, un sociòleg, un metge, un ajudant tècnic sanitari o diplomad universitari en

Infermeria, un professor de la unitat docent, un mestre o encarregat de taller, un educador, un treballador social, un monitor sociocultural o esportiu i un encarregat de departament.

4) Comissió Disciplinària

A aquest òrgan col·legiat li correspon exercir la potestat disciplinària sobre la resolució d'expedients disciplinaris als interns per infraccions molt greus o greus. Així mateix, entre les seves funcions també hi ha la de concedir als interns les recompenses que siguin procedents.

a) La Comissió Disciplinària ordena l'anotació en els expedients personals de cada intern de les sancions imposades, n'acorda l'execució immediata i en suspèn l'efectivitat quan les circumstàncies ho aconsellin.

b) La Comissió Disciplinària pot reduir o revocar les sancions imposades, amb l'autorització prèvia del jutge de vigilància, en aquells supòsits en què aquest hagi intervingut a l'hora d'imposar-les.

La **presidència de la Comissió Disciplinària** correspon al director del centre i els **membres** que la componen són:

- El subdirector de Règim.
- El subdirector de Seguretat.
- Un jurista de l'establiment.
- Un cap de serveis.
- Un funcionari de la plantilla del centre.

Aquests dos últims membres els escullen anualment els empleats públics del centre.

5) Junta Económicoadministrativa

Aquest òrgan té encomanada la supervisió de personal, económicoadministrativa, pressupostària i comptable de l'establiment, i l'anàlisi i l'aprovació de la proposta de mitjans per al funcionament d'aquest.

La Junta Económicoadministrativa té assignades les tasques següents:

a) S'encarrega, des del punt de vista comptable, del seguiment i el control dels comptes que s'han de retre al Centre Directiu, com també de l'adopció de les decisions que en matèria econòmica o de gestió pressupostària correspongui.

b) Adopta decisions en matèria de personal per delegació del Centre Directiu, i efectua el seguiment i el control de les despeses i de l'execució pressupostària.

La **presidència de la Junta** correspon al director del centre i entre els seus **membres** hi ha l'administrador, el subdirector mèdic o cap dels Serveis Mèdics, el subdirector de Personal –en el cas que n'hi hagi–, el coordinador de formació ocupacional i producció o el coordinador dels serveis socials més un jurista del centre.

Òrgans unipersonals

1) Director

Exerceix la representació del Centre Directiu i dels òrgans col·legiats de l'establiment que presideix, i és responsable, en primer terme, de complir i fer complir les lleis, els reglaments i les disposicions generals, especialment les que estan relacionades amb el servei.

Les seves **funcions** són les següents:

a) Direcció, coordinació i supervisió de l'execució de les directrius del Centre Directiu en tot allò que té a veure amb l'organització dels serveis, com també la inspecció d'aquests i la correcció de qualsevol falta que s'hi observi.

b) Representació del centre penitenciari en les seves relacions amb l'exterior, sens perjudici de la delegació de funcions que pugui fer als subdirectors i l'administrador.

c) Convoca i presideix els òrgans col·legiats, a fi que aquests siguin eficaços, i els seus acords, susceptibles d'execució.

d) Adopta mesures de règim urgents per a resoldre qualsevol alteració individual o col·lectiva de l'ordre intern, i estableix mesures cautelars que siguin procedents davant fets o actuacions dels interns que es presumeixi que poden ser faltes disciplinàries.

e) Conjuntament amb l'autoritat judicial, correspon al director disposar sobre l'excarceració dels detinguts, presos i penats que es trobin al seu càrrec.

Presidència de la Junta

En defecte del director, la presidència correspon a l'administrador, i actua com a secretari, amb veu però sense vot, el funcionari designat pel director entre els destinats en l'establiment.

f) En matèria de comunicacions, visites, conduccions i sortides a l'exterior dels interns, correspon al director autoritzar-les, com també disposar el que sigui necessari en casos de mort, malaltia o accident greu d'un reclus.

g) En l'àmbit estrictament administratiu, el director supervisa els llibres de comptabilitat, autoritza els pagaments de caixa i l'extracció de fons bancaris, assumeix la representació de l'organisme autònom de treball i prestacions penitenciàries –en dirigeix i supervisa les activitats en el centre– i vetlla per la difusió de les circulars, les instruccions i les ordres de servei dictades pel Centre Directiu.

h) En darrera instància, correspon al director autoritzar, amb l'aprovació judicial o del Centre Directiu prèvia, la sortida i el desplaçament dels interns al domicili familiar o al centre hospitalari.

2) Subdirectors

Conjuntament amb l'administrador, són els responsables de l'organització i la gestió ordinària dels serveis que tingui atribuïts el seu lloc de treball, sota la direcció i la supervisió del director. També duen a terme aquelles funcions que aquest els encomani d'acord amb les seves instruccions.

3) Administrador

El Reglament penitenciari de 1996 atorga a l'administrador rang de subdirector, amb els mateixos drets i les obligacions.

A més, li assigna les funcions relatives als serveis administratius, de qualitat i cost i de caràcter comptable.

4) Cap de serveis

Aquest òrgan unipersonal du a terme la coordinació dels serveis de l'àrea de vigilància sota la direcció i la supervisió dels comandaments del centre.

5) Òrgans dels centres penitenciaris catalans

La Generalitat de Catalunya ha aprovat en data 5 de setembre de 2006 el Decret 329/2006, pel qual s'aprova el reglament d'organització i funcionament dels serveis d'execució penal a Catalunya. La norma és coneguda sovint com "Reglament penitenciari català", tot i que no regula de manera exhaustiva tots

⁽⁴⁷⁾Article 1.

els aspectes dels quals s'ocupa el Reglament estatal de 1996, sinó que es limita a establir l'estructura orgànica i funcional dels centres penitenciaris de Catalunya, així com l'organització i el funcionament de la resta de serveis d'execució penal, en exercici de la "potestat autoorganitzativa de què disposa l'Administració de la Generalitat"⁴⁷. D'aquesta manera el Decret explicita un criteri poc perfilat respecte a la distribució competencial entre el Govern de l'Estat i el de la Generalitat de Catalunya pel que fa a la potestat reglamentària, sense excloure l'aplicabilitat del Reglament penitenciari estatal de 1996 als centres penitenciaris catalans ni declarar que la vigència de la norma reglamentària a Catalunya sigui merament supletòria.

El Decret introdueix diverses variants en l'estructura dels òrgans dels centres penitenciaris, si ho comparem amb el Reglament penitenciari estatal, especialment pel que fa als òrgans unipersonals, en el qual regula la figura del gerent, amb rang de subdirector, que concentra competències relatives a gestió econòmica, recursos humans i gestió unificada dels expedients dels interns⁴⁸, a més de participació en qüestions disciplinàries, i els dels subdirectors de tractament i d'interior.

⁽⁴⁸⁾Article 17.

Resum

Hem iniciat aquest mòdul amb una revisió del procés històric pel que apareix i es consolida la pena de presó com la principal expressió dels sistemes punitius contemporanis. L'examen dels diversos models de compliment ens ha permès disposar d'una perspectiva històrica necessària per a comprendre el sentit de l'actual sistema penitenciari, influït alhora per un important desplegament d'estàndards normatius en l'àmbit internacional, bàsicament mitjançant les regles mínimes per al tractament dels reclusos elaborades en el si de Nacions Unides l'any 1955 i de les regles penitenciàries europees de 2006. La Llei orgànica general penitenciària perfila un model de compliment de caràcter dinàmic que defineix com a sistema d'individualització científica separat en graus, basat en l'estudi i l'avaluació del penat i l'adaptació del règim penitenciari a les exigències del tractament resocialitzador. Alhora erigeix com a principis jurídics del sistema penitenciari la subjecció a la legalitat, la intensificació de la intervenció i el control judicial i el respecte per als drets dels interns en els centres penitenciaris, sota el principi que continuen formant part de la societat a la qual s'hauran de reintegrar plenament després de complir la pena i per tant conserven els drets no afectats per la condemna.

També s'ha estudiat l'estatut jurídic del reclus, els continguts de la relació jurídica penitenciària i els establiments penitenciaris, dels quals s'han vist les diverses tipologies d'acord amb la classificació establerta en la legislació penitenciària. S'ha posat l'accent en les particularitats dels establiments o departaments de règim tancat, respecte als quals per la seva especial problemàtica hi ha hagut més desenvolupament normatiu, i, dins dels establiments especials, als centres de dones i als centres o departaments de joves.

A més, hem ofert una visió panoràmica dels diversos òrgans de l'Administració penitenciària tal com estan configurats en el reglament penitenciari i en les seves competències, recollint els diversos aspectes en què s'han produït modificacions normatives, tant en l'àmbit de l'Estat com en el de la Generalitat de Catalunya.

Exercicis d'autoavaluació

De selecció

1. Un dels motius que expliquen que la pena de presó s'erigeix en el principal instrument punitiu de la modernitat és que...

- a) permet donar resposta als ideals de càlcul proporcional de la resposta punitiva i d'ocultació de l'execució.
- b) té un cost econòmic menor al d'altres penes.
- c) l'Estat es desvincula de l'execució.
- d) des del primer moment va aconseguir grans èxits en la reinserció social dels penats.

2. Quin principi recull el Codi penal de 1995 en matèria penitenciària?

- a) El principi *non bis in idem*, que prohibeix l'acumulació de sancions penals i disciplinàries.
- b) El principi de culpabilitat.
- c) El principi de legalitat, en el vessant de la garantia d'execució.
- d) El principi d'equiparació de drets dels penats i els preventius pel que fa al tractament.

3. La participació de l'intern...

- a) no s'havia previst al dret espanyol fins a l'aprovació del Reglament de 1996.
- b) és un dret fonamental reconegut en la Llei orgànica general penitenciària que habilita els interns per a prendre part en els òrgans sancionadors.
- c) ha estat ampliada amb el Reglament de 1996.
- d) ha estat restringida arran de l'aprovació del Codi penal de 1995.

4. La relació de subjecció especial...

- a) és un concepte normatiu definit en l'article 1 de la Llei orgànica general penitenciària.
- b) és un concepte dogmàtic introduït per la doctrina penal per fonamentar la posició de garant en els delictes de comissió per omissió.
- c) és un concepte introduït per la doctrina administrativista que ha estat rebutjat per la jurisprudència constitucional en l'àmbit penitenciari.
- d) és un concepte doctrinal assumit per la jurisprudència, que genera un entramat de drets i deures recíprocs entre l'intern i l'Administració penitenciària.

5. El sistema que ha més ha influït en la pràctica i la legislació penitenciària espanyola ha estat...

- a) el sistema filadèlfic.
- b) el sistema progressiu.
- c) el sistema reformador.
- d) el sistema de planificació de l'execució.

6. Segons el que s'ha dit en el text, la llibertat condicional és...

- a) una causa d'extinció de la relació d'execució.
- b) una causa de modificació de la relació d'execució.
- c) un supòsit de no-naixement de la relació d'execució.
- d) una causa de suspensió de la relació d'execució, ja que l'extinció es produeix amb la cancel·lació dels antecedents penals.

7. El transcurs d'un temps des de la imposició de la pena més enllà de la qual aquesta no pot ser executada genera...

- a) la prescripció del delictes.
- b) la rehabilitació o la cancel·lació d'antecedents.
- c) la prescripció del procediment penal.
- d) la prescripció de la pena.

8. La Llei orgànica general penitenciària estableix com a deure de l'intern...

- a) romandre a l'establiment penitenciari a disposició de l'autoritat judicial que n'ha acordat l'internament.
- b) complir les normes de règim intern, però reconeix implícitament un dret a la fugida.

- c) romandre a l'establiment en les hores en què hi hagi programades activitats obligatòries.
- d) romandre a l'establiment, però sense conseqüències sancionadores penals en cas de fugida.

9. La Llei orgànica general penitenciària estableix com a dret dels interns...

- a) el dret a desobeir les ordres dels funcionaris que no s'hagin donat per escrit.
- b) el dret a formular peticions i queixes relatives al tractament o al règim del centre davant la direcció.
- c) el dret d'escollir el grau de tractament.
- d) el dret de vaga, que el Tribunal Constitucional ha considerat que comprèn també la vaga de fam.

10. La finalitat de retenció i custòdia de les institucions penitenciàries a què fa referència l'article 1 LOGP..

- a) és inconstitucional perquè contradiu l'article 25.2 de la Constitució.
- b) és reconeguda juntament amb la de reeducació i reinserció social, però la Llei concedeix a la retenció i la custòdia una posició preferent.
- c) és pròpia dels establiments de compliment de mesures de seguretat, però no de la presó.
- d) és coherent amb l'existència d'establiments o departaments de preventius.

11. Segons la Llei orgànica general penitenciària són establiments especials...

- a) els centres de joves i de dones.
- b) els centres hospitalaris, psiquiàtrics i de rehabilitació social.
- c) els establiments de règim obert i els de règim tancat.
- d) els centres d'internament de menors i d'estrangers.

12. L'elaboració dels programes de tractament i els models individualitzats d'execució per a cada intern i la classificació dels penats en els centres penitenciaris és competència...

- a) del consell de direcció.
- b) dels equips tècnics del centre directiu.
- c) de la junta de tractament.
- d) del jutge de vigilància penitenciària, amb proposta prèvia del director de l'establiment.

Solucionari

Exercicis d'autoavaluació

1. a

2. c

3. c

4. d

5. b

6. b

7. d

8. a

9. b

10. d

11. b

12. c

Glossari

CE *f* Constitució espanyola.

condemnat -ada *m i f* Persona a qui ha estat imposada una pena per mitjà d'una sentència ferma.

CP *m* Codi penal.

detingut -uda *m i f* Persona privada de llibertat respecte a les quals no ha estat dictada encara cap resolució que n'acordi la llibertat o la presó provisional.

dret penitenciari *m* Conjunt de normes jurídiques que regulen l'execució de les penes i les mesures privatives de llibertat.

establiments de règim tancat *m pl* Centres o departaments on estan destinats els penats en els quals s'aprecia una perillositat alta o una inadaptació al règim ordinari.

establiments de règim obert *m pl* Centres o departaments on estan destinats aquells interns respecte als quals es pot aplicar un règim de semilibertat.

individualització *f* Adaptació del sistema de compliment a les condicions del subjecte i a la seva evolució, amb l'objectiu de fer possible el seu tractament.

individualització científica *f* Denominació que adopta el sistema de compliment de l'LOGP basat en l'avaluació de les peculiaritats de cada penat i l'adaptació a les seves necessitats de tractament.

LECrim *f* Llei d'enjudiciament criminal.

LOGP *f* Llei orgànica general penitenciària.

prescripció *f* Amb caràcter general, efectes jurídics derivats del transcurs del temps. Pel que fa a la pena, causa d'extinció de la responsabilitat criminal que n'impedeix l'execució.

pres preventiu *m i f* Persona privada de llibertat en virtut d'una resolució judicial que acorda aquesta mesura cautelar mentre el procés penal estigui pendent.

règim obert restringit *m* Modalitat de vida prevista en l'article 82 RP 1996 adreçada als penats amb una trajectòria delictiva peculiar, personalitat anòmala o unes condicions singulars que requereixen un control més estricte dins del règim obert.

relació jurídica penitenciària *m* Relació de dret públic entre l'Estat i una persona que ha adquirit la condició de pres o penat.

resocialització *f* Integració social consistent en la capacitat i la voluntat del subjecte que ha comès anteriorment un fet delictiu de viure sense cometre delictes.

RP *m* Reglament penitenciari.

sistema progressiu *m* Sistema de compliment dinàmic que es caracteritza per l'assoliment de marges més amplis de llibertat a mesura que passa el temps i millora la conducta del condemnat.

STC *f* Sentència del Tribunal Constitucional.

Unitats de mares *m pl* Dependències on les dones condemnades poden tenir els seus fills menors de tres anys, regulades en els articles 178 i 181 RP.

Bibliografia

- Antonini, E.** (1990). *Contributo alla dommatica delle cause estintive del reato e della pena* (pág. 210). Milà: Giuffrè.
- Berdugo Gómez de la Torre, I.; Zúñiga Rodríguez, L.** (2001). *Manual de derecho penitenciario*. Madrid: Colex.
- Cervelló Donderis, V.** (2006). *Derecho Penitenciario*. València: Tirant lo Blanch.
- Foucault, M.** (1988). *Vigilar y castigar* (6a. ed.). Madrid: Siglo XXI.
- García Albero, R.; Tamarit Sumalla, J.M.** (2004). *La reforma de la ejecución penal*. València: Tirant lo Blanch.
- García Pablos de Molina, A.** (1995). *Derecho penal* (introducció, pàg. 423-429). Madrid: Facultad de Derecho de la Universidad Complutense.
- García Valdés, C.** (1985). *Teoría de la pena*. Madrid: Tecnos.
- García Valdés, C.** (1985). *Prólogo a la Ley penitenciaria*. Madrid: Tecnos.
- García Valdés, C.** (1986). "Introducción al derecho penitenciario español: notas sistemáticas". *Comentarios a la legislación penal* (tom VI, vol. 1). Madrid: Edersa.
- Garrido Guzmán, L.** (1976). *Compendio de ciencia penitenciaria*. València.
- Garrido Guzmán, L.** (1983). *Manual de ciencia penitenciaria*. Madrid: Edersa.
- Giménez-Salinas Colomer, E.; Rifà Ros, A.** (1992). *Introducción al derecho penitenciario. Teoría y práctica*. Barcelona: Bosch.
- Juanatey Daurat, C.** (2011). *Lliçons de Dret penitenciari*. Madrid: Civitas.
- López Benítez, M.** (1994). *Naturaleza y presupuestos constitucionales de las relaciones especiales de sujeción*. Madrid: Civitas.
- Mapelli Caffarena, B.** (1982). *Principis fonamentals del sistema penitenciari espanyol*. Barcelona: Bosch.
- Mapelli Caffarena, B.** (2006). "Una nueva versión de las normas penitenciarias europeas –traducción y comentarios–", *Revista Electrónica de Ciencia Penal y Criminología*, RECPC, número 8.
- Mapelli Caffarena, B.; Terradillos Basoco, J.** (1993). *Las consecuencias jurídicas del delito*. Madrid: Civitas.
- Quintero Olivares, G.** (2007). *Derecho penal. Parte general* (pág. 217-222). Madrid: Marcial Pons.
- Quintero, O.** (dir.). (2011). *Comentarios al Código Penal español* (5a. ed). Pamplona: Aranzadi.
- Renart García, F.** (2003). *La libertad condicional: nuevo régimen jurídico*. Madrid: Edisofer.
- Ríos Martín, J.C.** (2007). "La libertad condicional. Límites en el concurso real de delitos: especial referencia a la sentencia Parot" a: "Derecho penitenciario: incidencia de las nuevas modificaciones". *Cuadernos de derecho judicial*. CGPJ.
- Rivera Beiras, I.** (1996). *La cárcel en el sistema penal. Un análisis estructural*. Barcelona: Bosch.
- Rivera Beiras, I.** (2008). *La cuestión carcelaria* (vol. 2: "Historia, epistemología, derecho y política penitenciaria"). Buenos Aires: Editores del Puerto.
- Tamarit García, J.; Sapena Rodríguez, F.** (2012). *Curs de Dret penitenciari* (3a. ed.). València: Tirant lo Blanch.
- Tébar Vilches, B.** (2006). *El modelo de libertad condicional español*. Pamplona: Aranzadi.
- Téllez Aguilera, A.** (2007). *Las nuevas reglas penitenciarias del consejo de Europa. (Una lectura desde la experiencia española)*. Madrid: Edisofer.

Villacampa Estiarte, C.; Torres Rosell, N.; Luque Reina, M.E. (2006). *Penas alternativas a la prisión y reincidencia: un estudio empírico*. Navarra: Aranzadi.